

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

«IQTISODIYOT» FAKULTETI

«IQTISODIYOT NAZARIYASI» KAFEDRASI

D.X.ASLANOVA, F.F.SALAMOV, Y.M.XALIKOV

KASBIY KOMPETENTLIK

O`QUV QO`LLANMA

Samarqand -2020

D.X.Aslanova, F.F.Salomov, Y.M.Halikov. Kasbiy kompetentlik. O`quv qo`llanma. Samarqand: Iqtisodiyot, 2020 yil, 86 bet.

Taqrizchilar:

N.U.Arabov –SamDU professori, i.f.d.

Q.J.Mirzayev–SamISI professori, i.f.d.

“Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasining 2020 yil 11 dekabrda 8-sonli majlisida muhokama qilingan.

Ushbu qo'llanma kasbiy va pedagogik tayyorgarlikni takomillashtirishning turli masalalari bilan shug'ullanadigan talabalar, o'qituvchilar, aspirantlarga mo'ljallangan. O`quv qo`llanmada o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishini aks ettiruvchi asosiy toifalarni, shuningdek, ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilayotgan "o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi" kabi zamonaviy ta'lim hodisasining xususiyatlarini ko'rib chiqishga alohida e'tibor qaratilgan. O'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash asosida institutning o'quv jarayonida amalga oshirishning ba'zi usullari va texnologiyalari ko'rib chiqiladi.

O`quv qo`llanma Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o`quv-uslubiy kengashining 2020 yil “\_\_\_” \_\_\_\_\_dagi \_\_\_\_\_-sonli qaroriga muvofiq o`quv jarayoniga tatbiq etish uchun tavsiya etilgan.

Mundarija	3
Kirish	4-5
1-Mavzu. O`qituvchining kasbiy kompetentligi zamonaviy ta`limning fenomini sifatida.....	7-29
2-Mavzu. Ilg`or pedagogik kategoriyalarni «o`qituvchining kasbiy kompetentligi»ga uyg`unligi.....	30-34
3-Mavzu. Asosiy kompetentlik kategoriyalarining tavsifi.....	35- 44
4-mavzu. OTMda o`qituvchini kasbiy kompetentligini shakllanishida pedagogik shart- sharoitlar.....	45-55
5-Mavzu. Faol o`qitish metodlari.....	56-65
6-Mavzu. Faol o`qitish metodlaridan foydalanishning tavsifi va metodikasi.....	46-60
Mustaqil ishlar uchun savollar va vazifalar.....	61-62
Referatlarning mavzulari	63-65
« Kasbiy kompetentlik » predmeti bo`yicha oraliq savollari.....	66-
Ilovalar	68

Kirish

O`zbekistonda yuz berayotgan innovatsion jarayonlar sharoitida tobora yuqori talablar qo'yiladigan ta'lim bugungi kunda insoniyatning rivojlanishini asosiy talabiga aylanib bormoqda. Radikal islohotlarni talab qiladigan pedagogik ta'lim tizimi zamonaviy ta'lim ob`ektining markaziy bo'g'ini bo'lib, ta'lim va tarbiya muammolarining muvaffaqiyatli hal etilishini ta'minlaydi. Bu, asosan, o'qitish metodlari bilan bir qatorda ta'lim jarayonida samarali pedagogik texnologiyalarni qo'llash asosida pedagog kadrlarning tegishli kasbiy tayyorgarligi bilan belgilanadi.

Kasbiy-pedagogik tayyorgarlik sifatining mezoni - bu o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi bo'lib, u jamiyat va davlat tomonidan XXI-asr mutaxassisiga qo'yiladigan barcha talablarni to'liq aks ettiradi. Shu munosabat bilan layoqatli o'qituvchilarni tayyorlash zamonaviy kasbiy pedagogik ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir.

Mamlakatimizda "o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi" atamasini o'rganish va undan foydalanish XX asrning 80-90 yillariga to'g'ri keladi. Ushbu davrda mahalliy olimlarimiz ushbu ta'lim hodisasi va turli xil kompetentsiya tarkibiy qismlarini chuqur kontseptsiyalashga qaratilgan istiqbolli urinishlarni amalga oshirdilar. Hozirgi kunda "o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi" toifasi XXI asr o'qituvchisiga zamonaviy talablar sharoitida etakchi o'rinlardan birini egallaydi.

Ushbu o`quv-qo'llanmada o'qitilayotgan hodisaga nisbatan turli xil qarashlarni tahlil qilishni hisobga olgan holda o'qituvchining kasbiy malakasining muhim va mazmunli asoslari keltirilgan; o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirishning pedagogik shartlari ko'rib chiqiladi hamda, ijodiy muhitni yaratish; aks ettirish faoliyati uchun motivatsiya; o'quv jarayonini dialoglashtirish; o'qituvchining kasbiy malakasini muvaffaqiyatli shakllantirishga yordam beradigan ta'lim texnologiyalari va faol o'qitish usullari tahlil qilindi.

Mualliflar o`quv- qo'llanmada keltirilgan nazariy materiallar, talabalarning mustaqil ishi uchun ishlab chiqilgan savollar va topshiriqlar talabalarning o'rganilayotgan hodisa va u bilan bog'liq tushunchalar haqidagi g'oyalarini shakllantirishga, shuningdek o'qituvchining kasbiy malakasini, uning ijodiy qobiliyatlari va qobiliyatlarini professional darajada rivojlantirishga yordam beradi deb umid qilmoqda.

1-MAVZU. O`QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIGI ZAMONAVIY TA`LIMNING FENOMINI SIFATIDA

Zamonaviy ta'lim ob'ektini sezilarli darajada boyitgan innovatsion rivojlanish bu "o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi" bo'lib, u bugungi kunda oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarini tayyorlash sifatining mezonlari bo'lib xizmat qilmoqda. Kasbiy vakolatlarga qo'yiladigan kontseptual talablarning mohiyati kasbiy faoliyat va umuman hayot samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni kengaytirishga kamayadi.

Ushbu toifani pedagogik tizimga kiritish zarurati o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi "yangi tip" o'qituvchiga talablarni eng aniq, ixcham va shu bilan birga har tomonlama taqdim etishga imkon berishidan kelib chiqadi. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu ijtimoiy o'zgarishlarda sub'ektning rolini oshirish va uning jarayonlar dinamikasi va ularning borishiga ta'sirini tushunish qobiliyatini oshirishdir.

Mahalliy fanda "o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi" atamasining paydo bo'lishi 80-yillarga to'g'ri keladi. (1997 yilda, birinchi marotaba, shaxsning ta'lim tizimidagi manfaatlari birinchi o'ringa normativ-huquqiy hujjat - "Ta'lim to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan qo'yilgan), bu mutaxassislarning umumiy va kasbiy tayyorgarligi o'rtasidagi munosabatlarga hissa qo'shdi. Shu maqsadda ushbu xususiyatlarni birlashtiradigan atamani kiritish kerak edi.

Shu bilan birga, ijtimoiy-iqtisodiy va axborot taraqqiyoti sharoitida bilimlar boshqa xarakterga ega bo'la boshladi: o'qituvchining kasbiy faoliyati ko'proq harakatchanlikni, moslashuvchanlikni, pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorlikni, umumiy va kasbiy madaniyat darajasini doimiy ravishda oshirib borishni qildi.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, Ozbekistonda kasb-hunar pedagogik ta'limini rivojlantirishning hozirgi bosqichida olimlarning "o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi" atamasiga diqqat bilan e'tibor qaratishi, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va jahon standartlarining mutlaqo boshqa darajasiga erishish uchun milliy ta'limi zarurati bilan bog'liq.

Ushbu davrda o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi quyidagilarda ko'rib chiqiladi: o'qituvchi shaxsini kasbiy mutaxassis sifatida rivojlantirish (O.M. Atlasova, L.A. Basharina, Y.V. Vardanyan, G.I. Zaxarova va boshqalar), o'qituvchilarning axborot tayyorgarligi (D.V. Golubin, T.V. Dobudko, A.V. Dobudko, N.V. Kisel va boshqalar), o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining psixologik-pedagogik turlari (M.N. Karapetova, M.I. Lukyanova, E. V. Popova, T.A. Tsaregorodtseva va boshqalar).

Oliy ta'lim tizimida ta'limga yangi yondashuvlar, bilimlarning yangi tarmoqlari (akmeologiya, aksiologiya va boshqalar) paydo bo'lishi faqat shu davrning alohida tadqiqotlarida aks etadi (N.F. Vishnyakova, 1998), 2004-2006 yillardagi tadqiqotlar yangiliklarga boy.

O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining umumiy ilmiy va nazariy qoidalari ko'rib chiqiladi, uning mohiyati, mazmuni va tuzilishi, shakllanish shartlari aniqlanadi, bu Rossiyada o'sha paytlarda paydo bo'lgan pedagogik ta'limni rivojlantirish tendentsiyalarining asosiy oqimida katta ahamiyatga ega, bu quyidagilarni anglatadi: oliy ma'lumotga yo'nalish shart sifatida o'qituvchilik kasbini egallash, psixologik-pedagogik tayyorgarlikni kuchaytirish (bu davrda bir qator olimlarning psixologik va psixologik-pedagogik kabi o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasi turlariga e'tiborining kuchayishi bilan namoyon bo'ldi), o'qituvchilik kasbi doirasida turli xil ixtisoslashuvlar, pedagog kadrlarning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish. Yuqoridagi barcha omillar o'qituvchining kasbiy malakasini pedagogik kasbiylik va mahorat bilan chambarchas bog'liqlikda ko'rib chiqishni belgilab berdi.

2003 yildan boshlab ta'lim sifati muammosini o'rganish (umumiy, kasb-hunar va aspirantura) sharoitida "kompetensiya" atamasi tobora ko'proq qo'llanilmoqda. Shunday qilib, 2003 yildan 2006 yilgacha bo'lgan davrda zamonaviy rus olimlari o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasi kontseptsiyasini sezilarli darajada boyitib, kundalik hayotga "kompetensiya" dan ko'plab hosilalarni: "kompetensiya yondashuvi", "kompetensiya paradigmasi", "vakolat modeli", "asosiy vakolatlar" ni kiritdilar. " va boshq..

Ichki pedagogikada o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish kontseptsiyasini ishlab chiqishning ushbu davrini tavsiflash bilan ta'kidlash joizki, 2003 yil sentyabr oyida Bolonya deklaratsiyasining imzolanishi Rossiya uchun yangi maqsad - Evropaning oliy ta'lim zonasini yaratish, Evropada yuqori malakaga ega bo'lgan yagona mehnat bozorini shakllantirish, talabalar harakatchanligini oshirish va o'qituvchilar va boshqalar.

Ta'lim mazmuni, muassasalar o'rtasidagi hamkorlik, integratsiyalashgan ta'lim dasturlaridan foydalanish, kadrlar tayyorlash va tadqiqotlar va ishlanmalar bilan bog'liq holda "Evropa ta'limi makoni" kontseptsiyasining kiritilishi davlatning ta'lim siyosatining ko'plab yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqishni va birinchi navbatda, ish beruvchilar va bozor talablaridan qat'i nazar mutaxassislarni tayyorlashning universitet ichidagi mezonlariga o'qitishni talab qildi.

Shunday qilib, yangi asrning boshidan boshlab o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish jarayoni umuman ta'lim sifatini va xususan, kasb-hunar-pedagogik ta'lim sifatini yaxshilash sharoitida ko'rib chiqilmoqda.

1993 yildan 2020 yilgacha o'rganilayotgan hodisani shakllantirish muammosi bo'yicha bilimlarning sezilarli darajada oshishi kuzatildi. Agar 1990 yillarda. o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi olimlarning asarlarida pedagogik tayyorgarlik sifatini oshirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan (O.S. Grishechko, N.V. Kuzmina, V.I.) S.V.Kiktev, V.Ya.Sinenko va boshqalar), keyin XXI asr boshlarida. Rossiyalik olimlar ushbu ta'riflarni o'rganish va taqqoslash, universitetdan keyingi davrda o'qituvchining kasbiy rivojlanishini o'rganish asosida

o'qituvchining kasbiy mahorati va kasbiy malakasini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning o'zaro ta'sirini o'rganish orqali o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini o'rganishning ushbu yo'nalishini ancha kengaytirdilar: G.S. Vyalikova, L.K. Grebenkina, K.M. Levitan, L.I. Lutsenko, A.K. Markova, A.P. Sitnik va boshqalar.

Demak, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish kontsepsiyasini ishlab chiqish, umuman olganda, dunyodagi va mahalliy ta'lim makonidagi mavjud tendentsiyalar sharoitida tahlil qilinayotgan hodisaning mazmuni, protsessual va texnologik jihatlaridagi progressiv dinamik o'zgarish sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Ushbu tendentsiyalardan biri bu davlat siyosati va fanni rivojlantirishning umumiy va kasb-hunar ta'limi sifatini oshirishga yo'naltirilganligidir va o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi hozirgi kunda kasbiy mahoratning etakchi xususiyatidir. Shu bilan birga, kasbiy ma'noda, shuningdek shaxsiy va ijtimoiy hayotda uzluksiz o'qitish uchun asos sifatida butun hayot davomida o'rganish qobiliyati zamonaviy o'qituvchining muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi omilga aylanadi.

Istiqloлга erishgan mamlakatimizda yuz berayotgan tub o'zgarishlar ta'lim mazmunini davr nuqtai nazaridan yangilashni taqozo etmoqda. Bunday yangilanish O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va "Harakatlar Strategiyasi" asosida amalga oshirilmoqda. Jumladan, bu qonunlar uzluksiz ta'lim tizimining o'zbek modelini aniqlab berdi.

Uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish muammolari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. A. Karimov: «O'qituvchi va murabbiylarning hayotiy talablarini qondirish, ularni rag'batlantirish, ularning o'z ishi, kasbidan mamnun bo'lishini ta'minlashimiz lozim va ... bu masalani echmasdan turib,

kelajak avlod tarbiyasi to'g'risida gapirishning o'zi mutlaqo nomaqbuldir»¹, -deb ta'kidlagan edi.

«Ta'lim to'g'risida»gi va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» o'qituvchilar oldiga juda katta va mas'uliyatli vazifalar yukladi. Bu esa o'qituvchilardan o'z ustlarida muntazam tinmay ishlashlari va yosh avlodni o'z Vataniga, xalqiga munosib insonlar qilib tarbiyalashni talab etadi.

O'qituvchilik kasbi ulug' va sharaflı, murakkab, o'z o'rnida mas'uliyatli kasblardan biridir. Dunyodagi barcha insonlarni komil bo'lib etilishiga o'qituvchi sababchi bo'ladi. Barcha joylardagi hamma kasb-hunar, ilmi, olimu-fuzalolar o'qituvchining mehnati samarasidir. O'qituvchi mehnatini biror narsa bilan taqqoslab bo'lmaydi. O'qituvchilik kasbini egallashga intilayotgan har bir inson o'zida avvalo iroda, sabr-matонат, pedagogik mahoratni, o'qituvchilik ixtisosligiga xos bilim, malaka, ko'nikmalarni egallashi lozimdir.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsadi ham har tomonlama etuk, yuksak malakali qadrlar, jumladan pedagogni kompetentligini takomillashtirishga qaratilgandır.

Iqtisodiy ta'limning maqsadi esa, iqtisodiy madaniyatni insonda shakllantirishdan iboratdir. Iqtisodiy ta'limni shakllantirishda birinchi galda talabalarda eng sodda malakalarni hosil qilish kerak bo'ladi. Ya'ni, iqtisodiy fikrlash, iqtisodiy tushunchalar, iqtisodiy his-tuyg'ular, tejamkorlik, tadbirkorlik, hisob-kitob, yangiliklarga intilish, iqtisodiy yaxlitlikni his qilish kabi xususiyatlarni vujudga keltirish va rivojlantirish zarur.

Bu jarayon oliy o'quv yurtlarida tegishli yo'nalishdagi iqtisodiy fanlarini o'qitishni yuqori metodik saviyada o'tish orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotlarning qayd etilgan tashkiliy shakllari o'quvchilarni iqtisodiy fan

---

¹ И.А. Каримов “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шarti” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 18.02.2012. № 35.

bo'yicha amaliy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadigan shaxs iqtisodchi-pedagogdir.

Iqtisodchi- pedagogning kompetentligi hamma darajada (metodologik, axborotli-mazmunli, metodik, texnologik, ijodkorlik) shakllanadi, pedagogik tafakkur va fikrlash uchun baza hisoblanadi, psixologik-pedagogik tafakkuri esa pedagogning muvaffaqiyatli ishlash omilidir.

Demak, kasbiy kompetentlikning muhim qismi kasbiy bilim va ko'nikmadir. Bu, avvalo, iqtisodiy, falsafiy, psixologik-pedagogik, ijtimoiy, maxsus va qo'shimcha bilimlardir. O'zbekistonda kadrlar tayyorlash milliy dasturi jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni bosh maqsad qilib quygan. Demak, Milliy dastur ta'lim va tarbiya sohasidagi davlat buyurtmasi hisoblanib miliy mafkuraning tarkibiy qismini tashkil etadi. Faqat ijtimoiy (davlat) buyurtmasigina belgilab beradi yoki oliy (o'rta, o'rta maxsus, kasb-xunar) ta'lim uchun pedagogik tizimining mavjudlik shartlarini kafolatlaydi.

Quyidagi barcha ta'lim tizimlari uchun umumiy bulgan pedagogik tizim loyihasi keltirilgan. J.Xujaevning tadqiqot etishicha har qanday pedagogik tizim uzaro bog'liq bo'lgan quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1-element: pedagog ko'rsatmasi asosidagi harakat. O'quv material bilan tanishuv pog'onasi.

2 -element: O'quvchilarning xotiralari asosidagi faoliyat

3-element: mahsuldor faoliyatning evristik darajasi.

4-element: faoliyatning yangi qirralarini tadqiq qiluvchi mahsuldor xarakat, ya'ni faoliyatning ijodiy darajasi.

OTMsining asosiy vazifasi - bo'lajak oliy toifali mutaxassislarni muayyan fan sohasida amaliy faoliyat ko'rsatishga tayyorlashdan iborat. U esa o'z navbatida nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishga o'rgatish, zarur bo'lgan kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, o'z mutaxassisliklari uchun xos bo'lgan ishlab chiqarish jarayonini rejalashtirish, tayyorlash, amalga oshirish, nazorat qilish va xizmat ko'rsatishga o'rgatishdan iborat.

OTMLlarda iqtisodiy fanlarni o‘qitish ishlari quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- fan bo‘yicha davlat ta‘lim standartida belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilganligi;

- ta‘lim mazmunida ko‘zlangan ta‘lim-tarbiya maqsadi va vazifalariga mos kelishi;

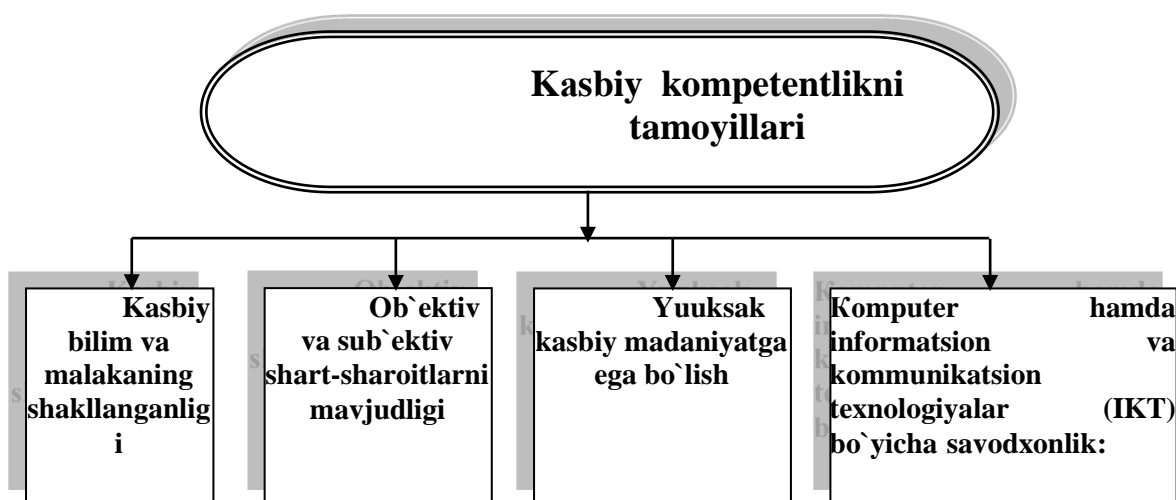
- malakali oliy ma‘lumotli mutaxassis tayyorlash jarayonining barcha tarkibiy qismlari (nazariy mashg‘ulotlar, laboratoriya-amaliy mashg‘ulotlar, ishlab chiqarish amaliyoti) o‘zaro bog‘liq holda uzviy tashkillashtirilishi;

- iqtisodiy ta‘lim berish mazmunining fan, texnika va texnologiya taraqqiyoti darajasi talablariga javob berishi.

Kasbiy kompetentlikka ega bo‘lish ta‘lim-tarbiya samaradorligini

ta‘minlash garovi bo‘libgina qolmay, ayni vaqtda kasbiy kompetentlikni asosiy qoidalarini bilish o‘qituvchining jamoadagi obro‘ - e‘tiborini ham oshiradi, o‘quvchilarga unga nisbatan hurmat yuzaga keladi. (1-chizma)

Kasbiy kompetentlikni oshirish yo‘lida amaliy harakatlarni tashkil etish pedagogik faoliyatda yo‘l qo‘yilgan yoki qo‘yilayotgan xatolardan holi bo‘lish, o‘quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar bilan munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini yaratadi.

1-chizma: Iqtisodchi-pedagogning kasbiy kompetentlik xususiyatlari

O‘z davrlarida Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Yan Amos Komenskiy, Lev Tolstoy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Avloniy va boshqalar o‘z asarlarida o‘qituvchilik kasbi, uning mashaqqatlari, shuningdek, o‘qituvchi shaxsida aks etishi zarur bo‘lgan sifatlar xususidagi qarashlarni yoritish orqali o‘zlari ham pedagogik madaniyatga ega ekanliklarini namoyon etganlar.²

V.A. Suxomlinskiy o‘zining «Chin insonni qanday tarbiyalash kerak» degan asarida «O‘qituvchining mehnatini biror narsa bilan qiyoslab ham, taqqoslab ham bo‘lmaydi... To‘quvchi bir soatdan keyinroq o‘z ishining hosilini ko‘radi; po‘lat erituvchi bir necha soatdan so‘ng olovda metal oqimidan shodlanadi; yer haydovchi, don sepuvchi g‘allakor bir necha oydan keyin dalada o‘stirgan boshhoqlari va bir siqim donidan zavqlanadi. O‘qituvchi esa o‘z ijodining mahsulini ko‘rish uchun yillab mehnat qilishi kerak. O‘qituvchi har bir minut, har bir daqiqada o‘zining o‘ttizta yoki qirqta tarbiyalanuvchisidan har birini ko‘rib turishi, u shu daqiqada nimalar o‘ylayotganligini, qanday g‘am-alamlar uni tashvishlantirayotganligini bilishi kerak-degan fikrlarni bayon etadi.³

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o‘qituvchi kasbiy kompetentlikka ega bo‘lishi zarur. Kasbiy kompetentlik egasi ozi mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi. Ijodkorlik hamisha uning hamkori bo‘ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste’dodli kishidagina pedagogik mahorat bo‘lishi mumkin. Qobiliyat esa faoliyat jarayonida paydo bo‘ladi va rivojlanadi. Qobiliyatli va mahoratli o‘qituvchi oldida esa hozirgi kun talabi asosida vatanimiz ravnaqi uchun xizmat qila oladigan, buyuk

---

² Г.Очилова. Педагогика.Психология. 2008. 117.

³ Н.Хужаев, Ж Хасанбоев “Иқтисодий педагогика” Т. “Ўқитувчи”,2002й.

vatanni dildan sevadigan va bu yo'lda o'z jonini ham ayamaydigan yoshlarni vatanga mehr – muhabbat ruhida tarbiyalash vazifasi turadi.

Demak, kasbiy kompetentlikning asosiy poydevori - kasbiy bilimlardir. O'qituvchining bilimlari, bir tomondan, o'zi o'qitadigan predmetlarga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularni o'zlashtiradigan o'quvchilarga qaratilgan. Kasbiy bilimlarning mazmunini o'zi o'qitadigan predmetni, uning metodikasini, pedagogika va psixologiyani bilishni tashkil etadi.

Pedagogning kasbiy kompetentligini bir qancha yirik olimlar (Gonobolin F.N., Kuzmina N.V., Krutetskiy V.N. kabi) tahlil etganlar.

Demak, pedagogning kasbiy kompetentligi - bilimlarni "insoniylashtirish" dadir, ularni auditoriyaga oddiy kitobdangina emas, balki o'zining dunyoqarashi sifatida bayon etadi. Pedagogning kasbiy bilimlari asosida pedagogik ong shakllanadi, uning harakatlari asosida yotuvchi prinsiplar va qoidalar bu psixologik jarayonda kechadigan xususiyat bo'lib, pedagogik faoliyat samarasiga ta'sir etadi.

O'qituvchi shaxsiy xususiyatlari ichida motiv etakchi o'rinda turadi.

Motiv - o'qituvchining hayotda jamiyatda tutgan roli, intilishlarini belgilab beradi. Ijobiy motivga ega bo'lgan o'qituvchi jamiyat oldida turgan o'z vazifasi va fuqarolik burchini chuqur his etadi, o'z kasbi va o'quvchilarni sevadi, o'zi ustida tinmay ishlaydi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, iqtisodchi-pedagogning kasbiy kompetentligiga xos shaxsiy sifat va xususiyatlariga qo'yidagilarni kiritish mumkin:

1. gumanistik va demokratik xis-to'yg'uga ega bo'lish,
2. jamiyatda o'z fuqarolik burchini anglab etish,
3. o'quvchilarni sevish,
4. pedagogik odob va ma'naviy etuklikga ega bo'lish,
5. bilimga bo'lgan qiziqish va ehtiyoj,

6. tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lish,
7. o'zini tuta bilish,
8. o'z ma'lumotini oshirish ustida ishlash.

Bular o'qituvchining yani iqtisodchi-pedagogning kasbiy kompetentligini eng muhim sifat va fazilatlari desak ham bo'ladi. Aslida, bu sifat va xususiyatlarning soni, miqdori nihoyatda ko'p.

O'qituvchi uchun shaxsiy xususiyatlarning o'zi etarli emas, balki pedagogik faoliyat ko'rsatish uchun umumkasbiy va maxsus bilim va ko'nikmalar ham zarurligi aytib o'tiladi.

O'qituvchi uchun kasbiy kompetentligi takomillashtirishda bilimni o'zi etarli emas, balki u nazariyani amaliyot bilan bog'lay olish ko'nikmasiga ham ega bo'lmog'i lozim. Buning uchun unga pedagogik ko'nikmalar kerak bo'ladi.

Pedagogik ko'nikmalar - bu turli o'zgaruvchan sharoitlarda pedagogik vazifalarni hal etishga qaratilgan hatti-harakatlar majmuasidir. O'qituvchi pedagogik ko'nikmalarni o'z xarakter tarkibiy qismlarga ajratish mumkin: tashxislash, loyihalashtirish va rejalashtirish, axborot berish, qadriy- emotsional yo'naltirish, muloqot qila olish, tashkilotchilik va reflektiv ko'nikmalar.

Bu pedagogik ko'nikmalarning har bir o'qituvchi faoliyatida alohida o'rin tutadi va biri-ikkinchisini to'ldirib boradi.

1. Tashxislash (diagnostik) ko'nikmasi -o'qituvchining o'quvchilar bilim saviyasi, rivojlanganlik darajalarini aniqlashga qaratilgan hatti-harakatini harakterlaydi.

2.Loyihalashtirish va rejalashtirish ko'nikmasi- o'qituvchining tashxislash asosida dars loyahasini pedagogik texnologiyalar asosida tuzish, dars konpekti yozish bilan bog'liq.

3. Axborot berish ko'nikmasi - o'quv dasturi materiallarga puxta suyangan holda o'quvchilarga ravon tilda ma'lumot berish, ular bilan teskari aloqa o'rnatishga qaratiladi.

4. Qadriy- emotsional yunaltirish ko'nikmasi- o'quvchilarni umumbashariy

va miliy mafkuraviy, ilmiy, madaniy qadriyatlarga nisbatan qiziqish, ehtiyoji va ijobiy munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan.

5. Muloqot qila olish ko'nikmasi- bu o'qituvchiga har bir o'quvchi, sinf jamoasi, ularning ota-onalari, pedagogik jamoa bilan to'g'ri munosabat o'rnatishni talab etadi.

6. Tashkilotchilik ko'nikmasi- o'quvchilarning turli faoliyatlari (o'yini, o'quv-bilish, mehnat, sport, badiiy) tashkil etishga qaratilgan hatti-harakatlar.

7. Tadqiqotchilik ko'nikmasi-o'qituvchisidan doim izlanuvchanlikni, o'z ustida ishlashini, sinov-tajribalar o'tkazib turishini talab etadi.

8. Refleksiv ko'nikma- bu o'qituvchining o'z faoliyat jarayoni, uning natijalarini nazorat qilish, baholash, ularga tuzatishlar kiritish bilan xarakterlanadi.

Demak, iqtisodchi-pedagogning kasbiy kompetentligi deyilganda - bo'lajak o'qituvchi yuqori darajada kasbiy ko'nikma va malakalarni egallaganligi tushuniladi, u shaxsning mehnat bozorida egallayotgan kasbi bo'yicha raqobatbardoshlik darajasi aks ettirishida namoyon bo'ladi. Kasbiy kompetentlik ishchi kuchlarining yuqori darajadagi moslashuvchanligi, yangiliklarni tez o'zlashtirishi, yangi ishlab chiqarish sharoitlariga oz vaqt ichida o'ta olishi va faoliyat sohasini mustaqil tanlay olishi kabi sifatlar bilan belgilanadi.

Yuqoridagi fikr mulohazalardan kelib chiqqan holda ta'kidlash mumkinki, kompetentli iqtisodchi-pedagog o'zini kompetent egasi sanasa u quyidagi bilim, ko'nikma, malakalarni egallagan bo'lishi zarurdir.

1.O'qituvchi dunyoqarashi keng, hamma voqea, hodisa ustida erkin fikr yurita olishi zarurdir.

2. Mustaqil O'zbekistonimiz o'qituvchisi birinchi galda o'zi o'qitadigan fanni chuqur egallagan bo'lgandagina o'quvchilarda umumiy va kasbiy ta'lim sifatini oshira oladi va ularda fan - texnika hamda amaliy faoliyatga qiziqish va istak hosil qila oladi.

3.O'qituvchi hozirgi zamon fan-texnika talabiga muvofiq yaxshi dars berishi va uning har minutidan unumli foydalanishi zarur.

4.O'qituvchi yaxshi kompetentli o'qituvchi bo'lishi uchun pedagogika, psixologiyaga qo'shib, o'z fanining metodikasini yaxshi bilmog'i lozim.

5.O'qituvchining umumiy madaniyati yuqori bo'lishi bilan birga bu kasb adabiyot va san'at sohasidagi bilimlarga ega bo'lishni talab qiladi.

6.O'qituvchi pedagogik odobiga rioya qilishi kerak. Pedagogik odobi o'qituvchilik kasbiga xos fazilatlardan bo'lib, u o'qituvchining bolalar bilan ishlashi jarayonida uning tajribasi mahorati oshadi.

7. O'qituvchi pedagogik kompetentligiga va har tomonlama bilimga ega bo'lishi kerak, chunki unga o'quvchilar har sohada murojaat qilishlari mumkin.

8.Zamon talablaridan kelib chiqib innovatsion g'oyalar bilan qurollangan bo'lishi lozim.

Demak, iqtisodchi-pedagogning kasbiy kompetentligi - bu o'qituvchi-tarbiyachining shunday shaxsiy (bolajonligi, hayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoiyligi, ijodkorligi, eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatki, u o'z fanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarligida, o'quvchi-yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini, innovatsion usullarini izlab-topib amaliy faoliyatida qo'llashida namoyon bo'ladi.

Yangicha fikrlash tamoyili asosida yangi O'zbekiston davlatini qurayotgan kishilarning tafakkuri, yangi iqtisodiy munosabatlarni tiklashga, moddiy ne'matlar ishlab chiqarishga astoydil kirishib doimo yonib yashash hissi bilan sug'orilgan bo'lishi lozim. Mana shunday ijobiy xislatlarga boy insonni tarbiyalash iqtisodchi-pedagogning asosiy vazifasi - deb o'ylayman.

Yuqorida aytib o'tilganidek, o'qituvchi o'quv jarayonini shunday tashkil etishi kerakki, talabalar o'rganilayotganlarni ravshan anglabgina qolmay, balki materialni puxta eslab qoladigan, uni aniq takror aytib bera oladigan hamda bilimlarini kelgusi o'quv ishlarida va amalda tadbiq eta oladigan bo'lsin.

Ammo talabalarning bilim, o'quv va malakalari yuqorida tilga olingan kriteriyalarga muvofiq kelishi uchun ularni mustahkamlash hamda

takomillashtirishning mustahkamlik va tizimlilik prinsiplari amalga oshuvini ta'minlaydigan o'qitish tizimi zarur.

Iqtisodiy ta'lim jarayonning mohiyati: o'qituvchi hamda o'quvchining birgalikdagi faoliyati mazmunida aks etadi, mazkur jarayonda pedagog, yuzaga kelgan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Pedagogik yordamning asosiy mohiyati pedagogik jarayonning tavsifi, uning ma'lum maqsadga yo'naltirilganligi, shuningdek, shaxsni shakllantirish va tarbiyalash borasida hal etiladigan vazifalar bilan ifodalanadi. Pedagog axborotni e'lon qilish, ko'rsatish, eslatish, tushuncha yoki maslahat berish, yo'naltirish, haqqoniyashtirish, kengashish, bartaraf etish, hamdardlik qilish, ilhomlantirish, qiziqish va hurmatni izhor qilish, talabchanlikni qo'llab-quvvatlash kabi ko'rinishlarda yordam beradi.

Iqtisodchi-pedagog kompetentligi oldiga qo'yiladigan asosiy talab - zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan samarali foydalanish. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari-majmuaviy integral (butun, uzviy bog'liq) tizim bo'lib, unda ta'lim maqsadlari asosida belgilangan ko'nikma va malakalar o'qituvchilar tomonidan nazariy bilimlarni o'zlashtirish, ularda muayyan ma'naviy-ahloqiy sifatlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat elementlarining ma'lum tartibga solingan to'plami sifatida aks etadi.

Bu o'rinda ta'lim maqsadlarining belgilanishi (kimga va nima uchun?), mazmunan tanlash va ishlab chiqish (nima?), ta'lim jarayonini tashkil qilish (qanday?), ta'lim metod va vositalarini belgilanishi (nimalar yordamida?), shuningdek, o'qituvchilar malaka darajasi (kim?), erishilgan natijalarni baholash metodi (qanda yo'l bilan?) inobatga olinishi lozim. Ushbu mezonlarning majmuaviy tarzda qo'llanilishi zamonaviy ta'lim jarayonining mohiyati va texnologiyasini ochib beradi.

Ayni paytda darslarni tashkil etishga nisbatan quyidagi didaktik talablar qo'yilmoqda:

1. Dars maqsadi va vazifalarining aniqligi hamda pedagogik jihatdan to'g'riligi;

2. Darsning ta'limiy, tarbiyaviy va shaxsni rivojlantiruvchanlik vazifalarining birligi va uzviyligi;
3. O'qitishning yaxlit dars va uning ma'lum qismlari, vazifalari hamda mazmuniga muvofiq keladigan, o'quvchilarning bilish faolliklari va mustaqil faoliyatlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi ma'qul metodlarni tanlash;
4. Mashg'ulotlarning turli shakllari: jamoada, guruhli va yakka tartibdagi shakllarni ma'qul ravishda qo'shib olib borish;
5. O'qituvchining rahbarlik roli bilan o'quvchilar faol bilish faoliyatini birga olib borish.
6. Darslarning o'zaro uzviy va dealektik xususiyatiga ega bo'lishga erishish;
7. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish;
8. Darsda o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash uchun qulay shart-sharoit yaratish;
9. Darslarni demokratik tamoyillar asosida tashkil etish;

Demak, darsda o'quvchi erkinligini ta'minlashga erishish kerak. Bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish davomida talabalar bu bilimlarni dastlab qanday o'zlashtirgan bo'lsalar, xuddi shunday takror aytib beribgina qolmay, balki ularga katta ravshanlik, yoniklik, mukammallik kiritadilar, har xil vaziyatlarda tadbiq etadilar.

O'qitish davriga, o'rganilayotgan materialning mazmuniga qarab bilim, o'quv va malakalarni mustahkamlash hamda takomillashtirish har xil didaktik maqsadlarga ega bo'lish va talabalarning bilish faoliyatining har xil darajalarida sodir bo'lishi mumkin. O'qitishning dastlabki bosqichlarida, shuningdek, tasviriy materialni o'rganishda bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish reproduktiv xarakterga ega bo'lishi mumkin. Bilish faoliyatining bu darajasi shu bilan xarakterliki, talabalar topshiriqni bajarar ekanlar, o'qituvchi bergan namuna asosida ishlaydilar, bilimlarni dastlab qanday idrok etgan bo'lsalar, ana shu hoida

tadbiq etadilar. Bilish faoliyatining ikkinchi darajasi ijodiy darajadir. U shu bilan xarakterlanadiki, talabalar topshiriqlarga ijodiy yondashadilar, ularni o'zlariga xos yo'l bilan bajaradilar, tajribasi, bilim, o'quv va malakalari asosida hal qilishning yangi, haqiqiy usullarini topadilar. Talabalar bilish faoliyatining bunday xarakteri ularda muayyan bilimlar zahirasi va bu bilimlardan foydalana bilish tajribasi bo'lishini nazarda tutadi va isbotlash xarakteridagi, sabab - natijali bog'lanishlarni chuqur tushunishni talab etadigan materialni o'rganishda qo'llaniladi. Talabalar bilim, o'quv va malakalarini mustahkamlash, hamda takomillashtirishni bu hollarda, asosan, mustaqil ish shaklida amalga oshiradilar, bunda ular qo'yilgan maqsadga erishishga ongli ravishda va tez suratda intiladilar, paydo bo'ladilar, paydo bo'ladigan qiyinchiliklarni biror kishining yordamisiz engadilar. Demak, iqtisodchi-pedagog mustaqil ishlash uchun topshiriqlar tuzadi, ularni bajarish tartibini rejalashtiradi, vaqt-vaqtida murakkablik va qiyinchilik darajasini o'zgartirib turadi, ish vaqtida esa talabarni kuzatib boradi va zarur hollarda ularga maslahatlar beradi, hamda qo'yilgan vazifani mustaqil hal qilishlariga ko'maklashadi.

Bilim, o'quv va malakalarni mustahkamlash hamda takomillashtirishni to'g'ri yo'lga quyish talabalarni mehnat madaniyatiga, darsga ma'suliyat bilan munosabatda bo'lishga o'rgatadi, fikrlashini rivojlantiradi. Bo'lajak malakali mutaxassislarning har tomonlama fikrlashini rivojlantirish juda muhim. Uni intellektual faoliyatning boshqa turlariga qarshi qo'ymay, shuni ta'kidlab o'tish kerakki, ishlab chiqarish-iqtisodiy materialdan foydalana bilish fikrlash jarayoniga o'ziga xos xarakter baxsh etadi: aqliy operatsiyalar, avvalo, ishlab chiqarish-iqtisodiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan bo'ladi.

Iqtisodiy fikrlashning eng muhim xususiyatlaridan biri faoliyatning nazariy va amaliy komponentlarning chambarchas birligi, aqliy (fikrlash) hamda amaliy harakatlarning uyg'unligi va o'zaro ta'siridir. Har bir iqtisodiy (nazariy) echim, odatda, tajribada tekshirib ko'riladi. Iqtisodiy tushunchalar va amallardan

foydalanmay turib iqtisodiy fikrlash, asosan, mumkin emas. Ishlab chiqarish-iqtisodiy masalalarni sifatli echish garovi uni tajribada tekshirib ko‘rishdir.

Iqtisodiy fikrlashning yuqorida aytib o‘tilgan xususiyatlari ko‘p jihatdan o‘quv ishining metodik usullarini, xususan, bilim, o‘quv va malakalarni mustahkamlash hamda takomillashtirish sistemasini belgilaydi.

Bilim, o‘quv va malakalarni mustahkamlash hamda takomillashtirish tizimi har xil mashqlar bajarish, o‘rganilgan materialni o‘quv mashg‘ulotlari vaqtida takrorlash va talabalarning uy topshiriqlarini bajarishdan iborat.

Samarali o‘qitishning muhim shartlari quyidagilardir: ta’lim oluvchining qiziqishi faoliyatining faolligi, o‘qituvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi samimiy munosabat. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan munosabati, uning samarali o‘zlashtirishi, bilim va malakasining oshirishi, o‘quv material bilan samarali ishlashi irodaviy sifatlarining rivojlanishi va olgan bilimlaridan estetik qoniqish hosil qilishini taminlaydi.

Bizga malumki bilimlarni amaliy faoliyat jarayonida qo‘llay bilish bilimlarning egallanganlik darajasini ko‘rsatadi. Nazariy bilimlar o‘zida ikki jihatni aks ettiradi:

– Nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay bilish, ya’ni laboratoriya ishlarini bajarish davomida egallagan bilimlar asosida uy vazifasini bajarish;

– Bu jarayonda bilimlar kengayib mukamallashib chuqur o‘zlashtirilgan bilimga aylanadi.

Shaxsiy bilimlarni oshirish, bilim olishning alohida turi hisoblanib, unda ta’lim olishning asosiy og‘irligi ta’lim oluvchi zimmasiga yuklatiladi. Bu jarayonda quyidagi ijtimoiy psixologik shartlarga amal qilinadi:

– Ta’lim oluvchining shaxsiy kasbiy malakasining yuqoriligi.

– Ommaviy o‘qitish korxonalar individual ish faoliyati aholi orasidagi bandlikni taminlashga olib keladi.

– Mutaxassislarning bilim darajasi mehnat jarayonida raqobatbardoshlikni taminlaydi.

– Zamon anaviy texnologiyalar va mutaxassislar faoliyati ishsizlikni keltirib chiqaradi, bu holat esa ishsizlarni yangi mutaxassislik turlariga qayta o‘qitishni taqozo etadi.

– Dunyo iqtisodiyotining rivojlanishi va shu bilan birga mutaxassislar bilimining mukamallashib borishiga olib keladi.

Bu o‘rinda ham mutaxassisning shaxsiy qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan:

– SHaxs sifatida turli sohalarda rivojlanish (shaxsning individual yutuqlari xisobiga olingan xolda).

– Kasblarning turg‘unsizligi, ya’ni, mehnat bozorida kasblarga bo‘lgan talabning o‘zgarib turishi.

Bugungi kunda iqtisodchi-pedagogning kasbiy mahoratini takomillashtirish uchun kasbiy mahoratning asosi bo‘lgan, pedagogik bilimdonlikga e’tibor qaratishimiz lozim.

Pedagogik bilimdonlik deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me’yorlar (normalar), standartlar va talablarga muvofiq pedagogik vazifani bajarishga qobillik va tayyorlik bilan belgilanadigan integral kasbiy-shaxsiy tavsifnoma tushuniladi.

Pedagogik bilimdonlik pedagogik sohada mahorat bilan ishlayotgan kishining ta’lim va tarbiya ishida insoniyat to‘plagan barcha tajribalardan ratsional foydalanish qobiliyatini ko‘zda tutar ekan, demak, u etarli darajada pedagogik faoliyat va munosabatlarning maqsadga muvofiq usullari va shakllarini egallashi lozim bo‘ladi.

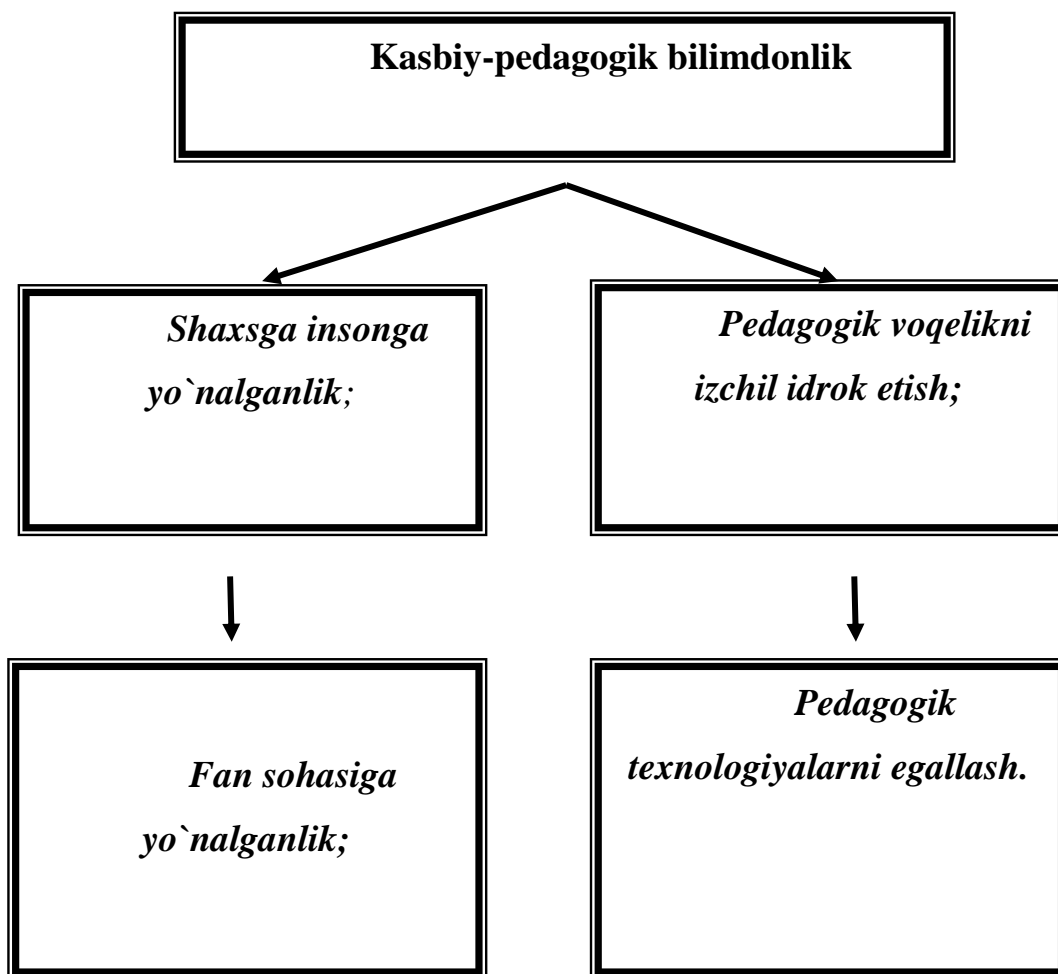
Kasbiy-pedagogik bilimdonlikning bosh ko‘rsatkichi bu insonga, shaxsga yo‘nalganlikdir.

Bilimdonlik o‘qituvchi uchun o‘ta muhim bo‘lgan uchta holat bilan bog‘langan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallashni taqozo etadi:

- *odamlar bilan o‘zaro aloqada bo‘lishda madaniy muloqotda bo‘lish;*

- *fani sohasi bo'yicha axborotlarni qabul qila bilish va uni o'qitish mazmuniga moslab qayta ishlash va undan mustaqil tahsil olishda foydalana olish;*
- *o'quv axborotlarini boshqalarga bera olish.*

Kasbiy-pedagogik bilimdonlik asosan to'rtta komponenti bilan xarakterlanadi:
(2-chizma)

2-chizma: Kasbiy-pedagogik bilimdonlikning komponentlari

Hozirgi ta'lim sharoitida kasbiy-pedagogik bilimdonlik yana besh komponent bilan to'ldiriladi:

- bilimdonlik, umuman, o'z faoliyatini jahon pedagogik madaniyati darajasida ishlab chiqilgan tajribalar asosida tashkil etish qobiliyati, unga va vatanimizdagi pedagogikaga integratsiyalasha olish;
- o'z safdoshi tajribasi va innovatsion tajribalar bilan o'zaro samarali munosabat o'rnatish qobiliyati;

- *o'z tajribalarini umumlashtirish va boshqalarga bera olish malakasida namoyon bo'ladi.*

Pedagogning kasbiy bilimdonligi kreativlik bilan xarakterlanadi.

Kreativlik – bu kasbiy hayot usuli, ko'p qirrali ta'lim jarayoni va tizimining maqsadlari, mazmuni, texnologiyalari sathida yangi pedagogik voqelikni yaratish istagi va malakasidir. Kreativlik o'qituvchiga innovatsion o'zgarishlar oqimiga moslashib olishiga yordam beradi.

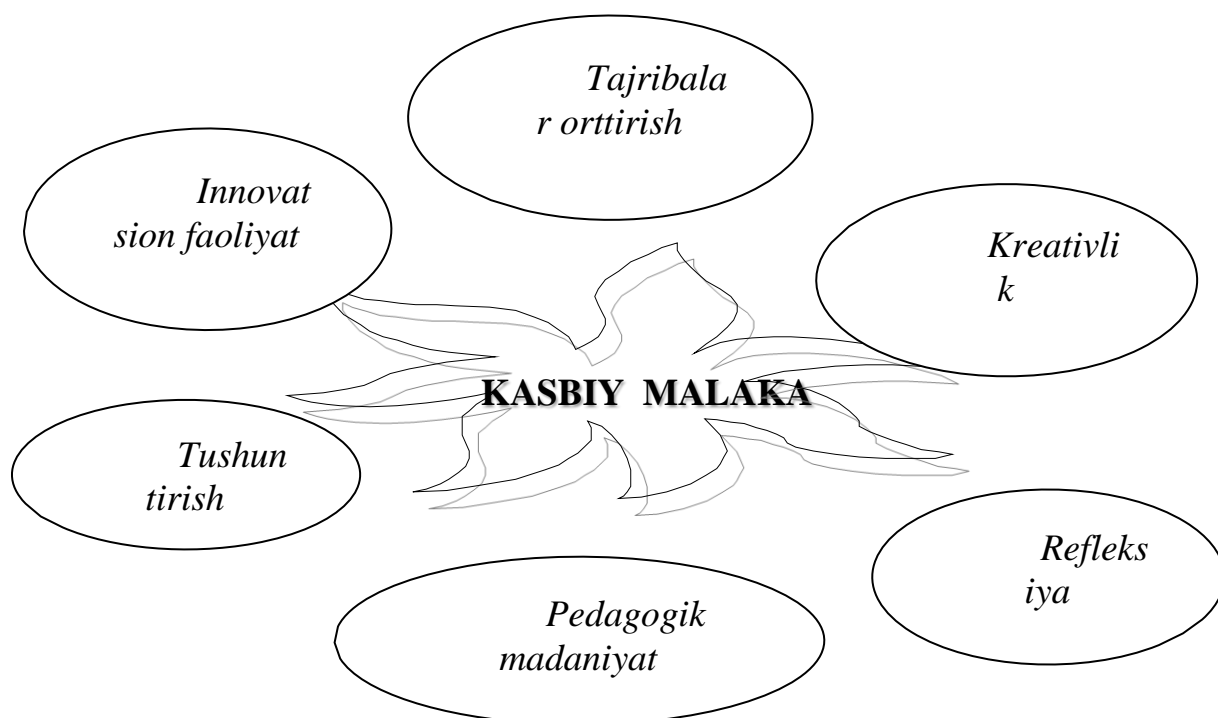
Har qanday darajadagi kasbiy bilimdon pedagogik refleksiya qodirdir.

Refleksiya – fikrlashning maxsus usuli bo'lib, pedagogik voqelikka, tarixiy-pedagogik tajribaga, muayyan kasbiy mavqening tashuvchisi bo'lgan o'z shaxsiyatiga qayta nazar tashlashdir.

Pedagogik muhitda o'qituvchi faoliyatini baholashda, odatda, «**pedagogik madaniyat**» termini qo'llanadi.

YUqoridagi kasbiy-pedagogik bilimdonlikni tashkil etuvchi barcha komponentlar murakkab tuzilmani hosil qilib, mutaxassisning «ideal modeli»ni (5-chizma) shakllantira boradi va provard natijada zich birlashib ketadi hamda o'qituvchi shaxsi faoliyati tavsifini belgilaydi.

Bilimdonlik faqat faoliyat jarayonida va faqat konkret kasb doirasida namoyon bo'ladi va baholanadi.

(3-chizma): Iqtisodchi-pedagog kompetentligining «ideal modeli»

Pedagogik bilimdonlik o'qituvchining yuksak natijalarga erishishini ta'minlaydi. Pedagogik madaniyat faoliyat va munosabatlarga estetik shakl beradi. Pedagogik faoliyat pedagogik madaniyat tushunchasi tahlili omili bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik madaniyat bir qator tizim hosil qiluvchi unsurlarga ega. Ularga quyidagilar kiradi:

Pedagogik loyihalash madaniyati. U ob'ektiv imkoniyatlar bilan talab va istaklarni o'zaro nisbatlagan holda maqsadni to'g'ri tanlay olish, vazifalarni belgilab olish, ularning echilish bosqichlarini rejalashtirish, zarur qurollarni tanlab olish malakasidir. Loyihalash madaniyatini namoyish qilish bu ijodga, ya'ni favqulodda yangini yaratish, o'rnatilgan me'yorlar va namunalar chegarasidan chiqib keta olish qobiliyati hamdir.

Bilimlilik madaniyati. U pedagogik bilimlarning turli-tumanligi va pedagog tomonidan bu bilimlarni egallashini bildiradi.

Dunyoqarash madaniyati. Uning darajasini aksariyat hollarda pedagog va o'qituvchining o'zaro munosabatlari jarayoni va natijalari belgilaydi.

Dunyoqarash madaniyati fan, falsafa, din kabi ma'naviy madaniyat unsurlari bilan tanishish chog'ida shakllanadi.

Pedagogik madaniyatning bir unsuri **fikrlash madaniyatidir.**

Fikrlash madaniyati ham kundalik hayot jarayonida odatdagi vositalar, ham maxsus vositalar (uning tarkibiga formal mantiqni o'rganish ham kiradi) da vujudga keladi.

His etish madaniyati. U insonlar oliy kechinmalarining keng uyg'unligi hosilasi bo'lib, ularsiz pedagogik jarayonda muloqotning bo'lishi mumkin emas.

Baholash madaniyati u yoki bu sabab va hodisalar bo'yicha axloqiy, estetik, siyosiy, huquqiy, diniy yoki falsafiy xarakterdagi malakali hukm chiqarish qobiliyatidir.

Muloqot madaniyati pedagogik madaniyatning eng muhim komponenti bo'lib, u pedagogning o'quvchilar, ota-onalar hamda rahbariyat yoki quyi vazifa egallovchi shaxslar, shuningdek, pedagogik ish doirasidan tashqaridagi barcha insonlar bilan muloqot qilish madaniyatlarini qamrab oladi.

Tashkiliy madaniyat ham pedagogik madaniyat tizimiga kiradi va u o'qitish hamda tarbiya jarayonini pedagogik doiraning turli darajalarida (jamiyatda, o'quv yurtlarida, bolalar guruhlarida) tashkil etish imkoniyatini beradi.

Shunday qilib, iqtisodchi-pedagogning kasbiy kompetentligining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- *har bir o'quvchi uchun dolzarb bo'lgan hayotiy mazmun rivojlanishini, o'quvchining shu rivojlanish kesmasida harakat qila olishida, uning hayot mazmunining ochilishi va amalga oshishida o'qituvchi qanday bilim bilan unga yordam ko'rsata olishini «ko'ra olish» qobiliyati;*

- *ayrim o'qituvchilar rivojlanishi mazmuni va kesmasi integratsiyasi hisoblangan hamda jonli organizm sifatida o'quvchilar - guruhini uning rivojlanish va mazmun kasb eta borish jarayonida «ko'ra olish» qobiliyati;*

- *guruhning integral mazmuni va integral rivojlanish kesmasini «ko'rish» va idrok etish malakasi;*

- *o'zining organizmini yuksak darajada anglash. Guruh, talaba o'z istaklari, motivlari, afzal ko'rishi jihatidan ular uchun zarur bo'lgan haqiqiy axborotlarni ajrata olish malakasi;*

- *shaxsiy xususiyatlar oqibati sifatida vujudga keladigan turli buzilish vaziyatlaridan idrokni chalg'itish;*

- *o'z sezgilarining nozik farqlanishi imkoniyatlari vositasida yuqori his bilan boshqarish;*

- *keng boshqaruv repertuari, boshqarishning xilma-xil uslublari, axborotlarni uzatish «qurollari»: ovoz, xatti-harakat, mimika va boshqalarni egallash;*

- *kasbiy usullar va metodlarning keng jamg'armasi;*
- *metodologiyani egallash.*

Shuni alohida qayd etish lozimki, hech qanday oliy ta'lim muassasasi tayyor holdagi kompetentli pedagogni etkazib bera olmaydi. Kompetentga erishishning eng samarali va tug'ri yo'li o'z-o'zini tarbiyalashdir. O'z-o'zini tarbiyalash usul va vositalari nihoyatda ko'p, qolaversa o'qituvchining o'zi ijodiy soha hisoblanadi, izlanishni talab etadi.

Demak, kasbiy kompetentlik – yuksak pedagogik tafakkur, ta'lim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali qo'llay olish qobiliyati bo'lib, u doimiy ravishda pedagogik bilimlarni oshirib borish, yangiliklardan xabardor bo'lish, ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish asosida tarkib topadi. Yosh, shuningdek, ta'lim muassasasida bir necha yillik mehnat stajiga ega bo'lgan o'qituvchilarning kasbiy kompetentga ega bo'lishlari o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish yo'lida bir qator shartlarga amal qilishi hisobiga ta'minlanadi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Mustaqil o'qib-o'rganish (iqtisod va pedagogika fanlarida ro'y berayotgan yangiliklar haqida ma'lumotlarni beruvchi yangi adabiyotlar, internet materiallari, vaqtli matbuot sahifalarida chop etilayotgan ma'lumotlar, shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalar bilan tanishib borish, ularda ilgari surilayotgan g'oyalarni umumlashtirish, xulosalash asosida mustaqil loyihalarni tayyorlash).

2. Hamkasb tajribali o'qituvchilar faoliyatini o'rganish (ta'lim muassasasidan chetga chiqmagan holda tashkil etilib, vaqt, shuningdek, iqtisodiy nuqtai nazardan samarali sanaladi. Tajribali o'qituvchilar faoliyatini o'rganish ular tomonidan tashkil etilayotgan mashg'ulotlarni kuzatish, tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. Bu borada olingan taassurotlarni umumlashtirish asosida xulosa chiqarish maqsadga muvofiqdir).

3. Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurs (institut)larida kasbiy malakalarini oshirish.

4. Doimiy ravishda ilmiy anjumanlar (nazariy va amaliy konferensiya hamda seminarlar, pedagogik o‘qish hamda treninglar) da faol ishtirok etish.

5. Respublika hamda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning etakchi ta’lim muassasalarida ularning ish tajribalarini o‘rganish (stajirovka).

Kasbiy kompetentlikning shakllanish bosqichlariga: reproduktivlik, ijodiylik, ijodiy-navatorlik kiradi. Kasbiy kompetentlik darajalari o‘qituvchi ish darajasining davomi hisoblanadi:

reproduktiv (o‘rta past)

moslashuvchan (past)

lokal (chegaralangan) – modellashtirish (o‘rtacha qoniqarli).

Bu darajada talabalar bilan bo‘ladigan o‘quv-tarbiya ishlarining ayrim yo‘nalishlarida yuqori sifati bilan harakterlanadi:

1. izchil modellashtirish (yuqori) - bu bosqichda, pedagog faliyatining barcha turlarida yuqori sifatga erishiladi;

2. izchil modellashtirish (oliy) bunda, faoliyatning barcha turlarida ijodiy munosabat namoyon bo‘ladi, o‘kuv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish yo‘llari izlanadi.

Milliy mustaqillik, «Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasining qonuni, «Harakatlar Strategiyasi» ta’lim-tarbiya jarayonining tashkilotchisi va ijrochisi o‘qituvchi kasbiy kompetentlikni takomillashtirish, ta’lim tarbiya samaradorligini muhim sharti ekanligini ta’kidlar ekan, avvalo o‘qituvchilar mahoratini oshirishni pedagogik jarayonning ajralmas qismi deb qaralishi lozimligini alohida uqtiradi.

O‘qituvchi o‘z psixik holatini o‘zi tartibga solishni bilishi kerak. Sabr-toqat, tashqi vazminlik nuqtai nazaridan o‘z his-tuyg‘alarini qo‘lga olishigina nixoyatda muhim bo‘lib qolmasdan, shu bilan birga turli hissiyotli xolatlarning ro‘y berishi va kechishini ma’lum darajada boshqara bilish, kechinmalarning ijobiy tusda

bo'lishiga erishish ham muhimdir. Chunki hatto janjalli vaziyatlarga ham turlicha yondoshishi mumkin. Bu ko'p jihatdan kishining qanday yo'l tutishiga bog'liq bo'ladi.

Yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalardan shunday xulosalarga kelish mumkin:

1. Ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarning mustahkam nazariy bilim, faoliyat, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ularni kasbiy kompetentlikga aylanishini ta'minlash maqsadida o'qitish jarayonida interaktiv usullardan foydalanish davr taqozosi hamda ijtimoiy zaruriyat sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda.

2. Ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyani tadbiq etish kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgan umumiy jarayon mazmunining sifat jihatdan o'zgarishini ta'minlaydi.

3. Barkamol shaxs va malakali mutaxassislarining ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi faoliyatlari hamda ularning samarasi ijtimoiy taraqqiyotning tezlashuviga olib keladi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida ko'plab o'z ishining ustasi – pedagoglar faoliyat olib bormoqdalar: yil o'qituvchisi, tajriba olib boruvchi pedagoglar, ilmiy izlanuvchi, ijodkor pedagoglar va boshqalar. Bular yuqori malakali, madaniyatli, mualliflik dasturlarini ishlab chiqqan alternativ pedagogik texnologiyalarni biladigan, individual ish uslubiga ega, o'zining ijodiy salohiyatini to'liq namoyish eta oluvchi, natijada ta'lim, tarbiya va talaba shaxsini rivojlantirishda yuqori natijalarga erishayotgan mutaxassislardir. Mening nazarimda, bugungi kunda kompetentli iqtisodchi-pedagoglarga ehtiyoj oshib bormoqda, chunki OTMlar yaxshi kadrlarni etishtitib chiqishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, kasbiy kompetentlikka ega bo'lmoq – bu pedagogik faoliyatning oliy darajasi bo'lib, pedagogning ijodkorligi, ta'lim berish san'ati, inson tarbiyasi va rivojlanishining takomillashtirishda ko'rinadi. Pedagogik ijodkorlik pedagogik faoliyatning holati sifatida qaralib, ilmiy-amaliy

muammolarni echish, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil qilish va mazmunan yangi yaratuvchilikda ko'rinadi.

2-MAVZU. ILG`OR PEDAGOGIK KATEGORIYALARNI « O`QITUVCHINING KASBIY KOMPETENLIK»GA UYG`UNLIGI

O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi va kasbiy mahoratining nisbatlarini aniqlash o'qituvchining "kasbiy mahorati" atamasi hanuzgacha pedagogik izlanishlarda aniq izoh topmaganligi bilan murakkablashadi. Turli olimlarning talqinida u har xil usulda ko'rib chiqiladi.

Professional o'qituvchi - bu inson va tarbiya maqsadlari to'g'risidagi ilmiy bilimlar tizimining mutaxassisi, talaba shaxsini yaratishda ijodkor deb ta'kid etadi - K.D.Ushinskiy, A.S. Makarenko esa bu haqda - o'z ishini aniq biladigan va ishlashga doimo tayyor bo'lgan yuqori malakali mutaxassis deb ta'rif beradi . V.A. Suxomlinskiyning asarlarida professional o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablarning eng to'liq tavsifini topamiz. Bolalarga muhabbat, ular bilan muloqot qilishdan quvonch, chuqur bilim, keng dunyoqarash, fan muammolariga qiziqish, pedagogik va psixologik bilimlar, ishning turli sohalarida amaliy ko'nikmalargina professional o'qituvchiga xosligini alohoda ta'kidlab o'tadi. N.K. Krupskaya, o'qituvchining kasbiy mahorati - uning mavzusini bilmasdan va fanning dialektik asoslarini o'zlashtirmasdan mumkin emas, texnika yutuqlaridan foydalangan holda, ob'ekt yoki hodisani taqdim etish qobiliyati bilan birgalikda o'z bilimlaringizni boshqalarga etkazish qobiliyati, hodisalarni tushuntirish, , ularning bayonotlarining to'g'riligini isbotlash qobiliyati, o'quvchilarga o'zlashtirish, eslash, qo'llash, bolaning fikrlash va idrok etish rivojlanishining yosh xususiyatlarini bilish, muloqotning tabiiy qiyinchiliklarini engish amaliyot bilan nazariyani uyg'unligini ta'minlashdan iborat deb tavsif beradi..

Zamonaviy olimlarning (V.A.Slastenin, I.F. Isaev va boshqalar) tadqiqotlarida kasbiy mahorat asoslari o'qituvchining ilmiy, nazariy va amaliy tayyorgarligi deb hisoblanadi. Kuchli kasbiy mahorat bir tomondan bilim,

qobiliyat va mahorat darajasi bilan, ikkinchi tomondan yangi narsalarni amalga oshirish qobiliyati bilan belgilanadi. Bir qator olimlar (A.I.Axulkova, A.K.Markov, V.I.Shuvalov, O.M.Shinyaeva va boshqalar) kasbiy mahoratni inson shaxsiyatining me'yoriy talablari deb hisoblashadi.

N.V. Kuzmina, A.K. Markova, V. Ya. Sinenko va boshqa olimlar professionallikning asoslari yuqori darajadagi psixologik, pedagogik va ilmiy bilim va ko'nikmalarning optimal shaxsiy fazilatlar (mos madaniy va axloqiy qiyofa) bilan uyg'unlashuvida ekanligiga ishonishni tavsiya etadilar.

Amaliy psixologiyada kasbiy kompetentsiya ko'pincha kasbiylik bilan tenglashtiriladi, shu bilan birga, professionallik eng yuqori darajadagi ko'rsatkich sifatida, professional vakolatdan tashqari, professional yo'nalish va kasbiy muhim qobiliyatlar bilan ta'minlanadi.

Professionalizmning ko'p qirrali mohiyatini E.F.Zeyer - kasb-hunar mahoratini "bu o'qituvchining integrallashgan fundamental bilimlari, umumlashtirilgan ko'nikma va qobiliyatlari, uning kasbiy ahamiyatga ega fazilatlarini, yuqori darajadagi texnologik samaradorligi, madaniyati va mahorati, pedagogik faoliyatni tashkil etishga ijodiy yondoshish va doimiy o'zini o'zi rivojlantirishga tayyorlik" deb hisoblaydi.

Ushbu parametrlarning aksariyati o'qituvchining kasbiy malakasini tavsiflashini hisobga olib, ko'plab zamonaviy tadqiqotchilar (A.S. Agafonova, N.V. Kislinskaya, N.N. Nikitina, A.A. Orlov va boshqalar) o'qituvchining kasbiy mahoratini ta'limning kombinatsiyasi va o'qituvchining kasbiy malakasini yig'indisi deb e'tirof etishadi .

Demak, kasbiy kompetentsiya o'qituvchining kasbiy mahoratining ajralmas qismi va shu bilan birga uning shakllanish darajasining ko'rsatkichi ekanligi bevosita o'qituvchiga doimiy kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun imkoniyat yaratadi.

Ma'lumki, pedagogik faoliyatning xususiyatlaridan biri bu ijodiy yondoshuvdir. Ijodkorlik pedagogik mahoratning tarkibiy qismidir. Pedagogik mukammallik tug'ma xususiyatlar, o'qituvchi shaxsining moyilligi bilan oldindan belgilanmaydi, balki uning kasbiy kompetensiyasi darajasi bilan to'ldiriladi. A.K. Markov ning ta'kidlashicha "kompetentlikning mohiyati, maqsadlari va faoliyatining texnologiyalari nuqtai nazaridan tushunilgan, bu shaxsiy va ishbilarmonlik fazilatlari va o'qituvchining kasbiy malakalari qotishmasi sifatida pedagogik mahoratning manbaiga aylanadi".

Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi ma'lumot (ko'p qirrali bilimlar majmuasi) va kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlarga asoslangan tajriba singari ijodkor o'qituvchining salohiyatini shakllantiradi va o'qituvchining kasbiy malakasi, pedagogik mahorat va ijodkorlik kabi toifalarning o'zaro bog'liqligini isbotlaydi.

"Kasbiy kompetensiya" va "malaka" tushunchalarining o'zaro bog'liqligi masalasi - bu ta'lim maqsadlari to'g'risidagi savol ("malaka" - sifat, "fikatsion" kengayish jarayonini anglatadi). Semantika shuni ko'rsatadiki, to'g'ridan-to'g'ri ma'noda malaka - bu faoliyatning o'ziga xos xususiyatni belgilaydi. Pedagogik faoliyatning xususiyatlari pedagogik malakaning o'ziga xosligini belgilaydi.

Ushbu o'zaro bog'liqlik O'zbekiston ta'limidagi "malaka" atamasidan "vakolat" atamasiga o'tish tendentsiyasiga aniqlik kiritadi. Oliy pedagogik ta'lim tizimida bosqichma-bosqich "kasbiy malaka" ni "kasbiy kompetensiya" bilan almashtirish amalga oshiriladi. Shu bilan birga, ushbu malakani "xodimning ma'lum bir kasb, mutaxassislik doirasida mehnat funktsiyalarini bajarishga tayyorligi darajasi" deb ta'kidlash muhimdir. Tayyorgarlik darajasi - kasbiy kompetensiyaga moslik darajasi, mehnat turi, kasb, mutaxassislik dolzarbligini yo'qotmaydi, faqat boshqa sifatga o'tadi, ya'ni o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining elementiga aylanadi.

G'arbiy Evropa va AQShda "kompetensiya" tushunchasi pedagogikaga biznes sohasidan dan kirib kelgan, shu bilan birga o'qituvchilar uchun odatiy

bo'lmagan ba'zi bir atamalarni va ularning talqinini olib keldi. Shu munosabat bilan, ko'pincha malakaviy ro'yxatlarda mavjud bo'lgan va o'rta maktabda shakllanishi mumkin bo'lgan vakolatlarni belgilash ustuvor vazifalardan biri bo'ldi.

Artur Wienet va Jon Menne, Daniel B. Hogan, Jerald Kucher va boshqalar - chet el fanida o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi minimal yoki eng yuqori daraja bilan baholanmaydi, balki mutaxassis tomonidan iste'molchiga keltiradigan foyda o'lchovi bilan belgilanadi, shuning uchun bilimlar bazasidan tashqari, kasbiy hayot davomida o'z-o'zini tarbiyalashni davom ettirish qobiliyatlari va qobiliyatlari, o'qituvchi o'qitishda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishi kerak deb izoh berishadi.

J.Kucher malaka sertifikatlashning zamonaviy usullaridan foydalangan holda vakolat darajasini aniqlashning iloji yo'q deb hisoblaydi. Ushbu g'oya D.B. Xogan-o'qituvchining malaka sertifikati bilan faoliyatning muvaffaqiyati o'rtasida aniq bog'liqlik o'rnatmasdan turib, vakolatni belgilab bo'lmaydi deb hisoblaydi. Mutaxassis malakaga erishish uchun o'tishi kerak bo'lgan malaka bosqichlari orasida A. Vine va J. Menne quyidagilarni ajratadilar: davlat imtihoni (diplom loyihasi), litsenziyalash, sertifikatlash, akkreditatsiya. Belgilangan bosqichlar OTMda ixtisoslashuvi va o'quv dasturlari barcha mutaxassislar uchun majburiy bo'lgan asosiy bilimlarni taqdim etishi kerakligini tasdiqlashga imkon beradi.

Mustaqil ishlar uchun savollar va vazifalar.

1. "O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi" tushunchasining paydo bo'lishiga nima sabab bo'ldi?
2. Qanday asosiy pedagogik tushunchalarni bilasiz? Ularning ta'rifini bering.
3. Etakchi pedagogik toifalarga nisbatan o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining o'ziga xos xususiyati nimada?
4. O'qituvchining "malakasi" va "kasbiy kompetentsiyasi" tushunchalari qanday bog'liqdir?

5. Qaysi ko'nikmalar, sizningcha, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining mohiyatini aks ettirishi mumkin? Ularni jadvalda umumlashtiring.

6. Analitik, proektiv va refleksli holatga 3-5 ta misol keltiring.

Iltimos, izoh bering.

7. O'qituvchining tashkiliy va kommunikativ qobiliyatlarini sanab o'ting.

8. O'rganilgan ko'nikmalarga asoslanib, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi tuzilishini grafik jihatdan ifodalang.

9. O'qitish texnikasi nima?

10. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi, o'qituvchining pedagogik mahorati va pedagogik madaniyati qanday bog'liq?

11. Mavzulardan biri bo'yicha xabar tayyorlang (o'zingizning izlanishlaringiz natijalari, statistik ma'lumotlar yordamida):

"Zamonaviy o'qituvchi: rivojlanishmi yoki omon qolishmi?"

"Zamonaviy o'qituvchining professional g'oyasi" "Ustoz o'qituvchi: xarakterli xususiyatlar"

O'z mavzusi (o'qituvchi bilan kelishilgan holda).

12. Sessiyaning reflektiv tahlilini bering (10-ilovaga qarang).

13 *. 1, 2 mavzular bo'yicha ishingiz natijalarini to'ldiring va o'rganilgan fan bo'yicha "Portfolio" singizga joylashtiring.

3-MAVZU. ASOSIY KOMPETENTLIK KATEGORIYALARINING TAVSIFI

Zamonaviy ilm-fanda juda yaxshi shakllangan pedagogik tushunchalar bilan birga mavjud bo'lgan va qo'shimcha tushuntirish va tushuntirishni talab qiladigan ko'plab vakolat kategoriyalaridan foydalanilmoqda. Bunga quyidagilar kiradi:

- "kompetensiya", "kompetensiya", "kalit, asosiy, maxsus vakolatlar" (IK Drakina, EV Shmakova);

- "asosiy vakolatlar" (GK Selevko va boshqalar);

- "asosiy kalit vakolatlar" va "yordamchi kalit vakolatlar" (G.S. Vyalikova);

- "vakolat inqirozi" (SV Kiktev);

- "vakolatli shaxs", "vakolatli xulq"

(R.D. Xemilton, T.K. Xemilton, J. Raven, EK Skorluxanova);

- "malakaga asoslangan trening" (Y.V. Gromiko);

- "vakolatga asoslangan yondashuv" (V.I. Blinov, V.A. Bolotov, A.G. Glazunov, Yu.V. Gromyko, V.F. Krivosheev, O.E. Lebedev, O.D. Pryanishnikova, V.V. Serikov, Yu.G. Tatur, A.V. Xutorskoy, G.A. Tsukerman);

- "kompetensiyaga asoslangan ta'lim" (E.K. Skorluhanova);

- "vakolat modeli" (A. L. Andreev, Yu.S. Tsench), "kompetensiya paradigmasi" (E. V. Bondarevskaya, S. V. Kulnevich, V. A. Bolotov, V. V. Serikov, O. E. Lebedev).

"Barkamollik" va "kompetensiya" kabi ta'riflarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki ularni sinonim kategoriyalar sifatida ko'rib chiqish mutlaqo yo'l

qo'yilmaaydi, chunki ular turli xil semantik muammolarni hal etish bilan shug'ullanadilar.

Adabiyot ma'lumotlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, "vakolat" "kimdir yaxshi biladigan masalalar doirasi, kimningdir vakolati, huquqlari doirasi" deb ta'riflanadi; «Malaka - bu vakolatga egalik qilish; biron bir narsa to'g'risida hukm chiqarishga imkon beradigan bilimlarga ega bo'lish " deb izoh beriladi.

Kompetensiya vakolatdan farqli o'laroq, umuminsoniy ko'nikmalarni haqqoniy egallashini, tegishli tajribani o'rganishni va ushbu faoliyat uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarni rivojlantirishni aks ettiruvchi integral xarakteristikadir.

Kollinzning ingliz tilidagi lug'atida kompetensiyaning quyidagi ta'rifi berilgan - "biron bir narsani yaxshi va samarali bajarish qobiliyati", so'ngra "vakolatli" ta'rifi - "nimadir qilish qobiliyatiga, bilimiga va qobiliyatiga ega bo'lish". yoki mahsuldor (samarali, mohirona). "

Xorijiy pedagogik adabiyotlarda "kompetensiya" nostandart vaziyatlarda samarali harakat bilan bog'liq bo'lsa, G'arb olimlaridan R.D. Xemilton, T.K. Xemilton, J. Raven, R.D. Shvaytser va boshqalar "vakolatli" yoki "vakolatli" atamalariga masalan, "vakolatli xatti-harakatlar", "vakolatli shaxs" deb yondashadilar . Ushbu ta'riflardan foydalanish turli xil professional sohalar mutaxassislarining malakasini oshirish muammosi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, shaxsda ma'lum bir boshlang'ich motivatsion moyilliklarning mavjudligi, har xil turdagi vakolatlar vakolatli shaxsning asosini tashkil etadi, ya'ni jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan vakolatlar to'plamini hosil qiladi. Ushbu kontekstdagi vakolatli xatti-harakatlar qiyin vaziyatlarda shaxsning xatti-harakati sifatida qaraladi, bu esa uni vakolatli mutaxassis sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Mahalliy pedagogikada samarali muloqot, maqsadlarni belgilash va tinglovchilarni rag'batlantirish texnologiyalariga egalik qiluvchi, tahlil va introspektivani amalga oshirishga qodir o'qituvchi shu nuqtai nazardan o'zining "vakolatli xatti-harakatlarini" namoyish etadi.

Pedagogika fanida "asosiy, maxsus kompetentsiyalar", "asosiy kompetentsiyalar", "asosiy kalit va yordamchi kalit vakolatlar" masalasi keng muhokama qilinmoqda, bu tadqiqotchilarning kasbiy faoliyatni turli xil vakolatlar yoki kompetentsiyalar bo'yicha amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni taqdim etishga urinishlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Ushbu masalani aniqlash uchun "vakolat" atamasi har ikkala ko'nikma va boshqa tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan harakatlarning murakkab tizimini tavsiflovchi haqiqiy xalqaro vakolat testi PISA testi tomonidan - Xalqaro talabalarni baholash dasturi uchun asos sifatida qabul qilingan vakolat ta'rifini hisobga olish kerak. Ushbu test har qanday inson va jamiyat hayotining turli sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan asosiy vakolatlarni bildiradi. Binobarin, G'arb pedagogika fanida olimlar "asosiy vakolatlarga" murojaat qilishadi.

Mahalliy pedagogikada samarali muloqot, maqsadlarni belgilash va tinglovchilarni rag'batlantirish texnologiyalariga egalik qiluvchi, tahlil va introspektivani amalga oshirishga qodir o'qituvchi shu nuqtai nazardan o'zining "vakolatli xatti-harakatlarini" namoyish etadi.

Mahalliy pedagogikada qaysi vakolatlar asosiy hisoblanadi, degan savol bugun ham ochiq qolmoqda: talqinlarning xilma-xilligi va ularning noaniqligi, "kompetensiya" va "kompetensiya" dan sinonim sifatida foydalanish muammoni yanada kuchaytiradi.

Bizning fikrimizcha, "kompetensiya"ni shakllantirish umumiy ta'lim tizimidan boshlanishi kerak, keyinchalik uni shaxsning keyingi kasbiy ta'limida rivojlantirish zarur.

O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi tarkibidagi "asosiy kompetentsiyalar" deganda o'qituvchining ta'lim muammolarini samarali hal qilish uchun zarur bo'lgan universal (umumiy) kasbiy bilim, ko'nikma va malakalari tushunilishi kerak (B.V. Avvo, G.S. Vyalikova, G.K. Selevko va boshqalar): ijtimoiy kompetensiya, axborot-kognitiv kompetensiya, faoliyat kompetensiyasi,

kommunikativ kompetensiya, dizayn vakolati, konstruktiv kompetentsiya, tashkiliy kompetensiya, ilmiy va nazariy vakolatlar.

O'rganilayotgan muammo kontekstida "kompetensiya inqirozi" (S.V.Kiktev) atamasi bugungi kunda dolzarb bo'lib, bu odamning atrofdagi dunyodagi o'zgarishlarga va bu o'zgarishlarning tezligiga qarshi kurashish qobiliyatining tez sur'atlar bilan o'sib borishini anglatadi. Bundan tashqari, shaxs uchun ushbu inqirozning eng muhim namoyishlari uning kasbiy faoliyati sohasida yuzaga keladi.

Mahalliy pedagogikadagi "kompetensiya inqirozi" ning sabablaridan biri bu umuman ta'lim tizimining rivojlanish sur'atlaridagi orqada qolishdir va natijada har bir shaxsning zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti bilan zamonaviy texnogen tsivilizatsiya talablari va doimiy ortib borayotgan talablaridan ta'lim darajasi. "Yangi tip" o'qituvchisi - professional vakolatli mutaxassis - "vakolat inqirozi" ni engishga yordam beradi.

E.B.Apkarova, V. I. Blinov, V.A. Bolotov, A.G. Glazunov, Yu.V. Gromyko, V.F. Krivosheev, O.E. Lebedev, O.D. Pryanishnikov, V.V. Serikov, Yu.G. Tatur, A.V. Xutorskoy, G.A. Tsukerman va boshqalar kabi mutaxassislar pedagogikada "kompetensiya", "kompetentsiya", "asosiy kompetentsiyalar", "vakolatli xatti-harakatlar", "vakolatli shaxs", "vakolatlar inqirozi" kabi ta'riflarning kiritilishi munosabati bilan zamonaviy mahalliy tadqiqotchilar "kompetensiyaga asoslangan yondashuv" atamasini tobora ko'proq ishlatishmoqda.

O.E.Lebedev - kompetentsiyaga asoslangan yondoshuvida "ta'lim maqsadlarini aniqlash, ta'lim mazmunini tanlash, o'quv jarayonini tashkil etish va ta'lim natijalarini baholashning umumiy tamoyillari to'plami" bo'lib, u o'quvchining ongliligini emas, balki uning amaliyotda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish qobiliyatini va faoliyat uslublarini o'zlashtirishni birinchi o'ringa qo'yadi. Darhaqiqat, biz mutaxassisning kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydigan, ya'ni bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni o'tkazishdan

asosiy kompetentsiyalarni shakllantirishga o'tishni ta'minlaydigan vakolatlar to'plamini belgilash haqida fikr yuritishimiz lozim.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mahalliy pedagogikada kompetensiyaga asoslangan yondashuv quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- ta'limning mazmuni o'quvchilarning ijtimoiy tajribadan foydalanish asosida turli sohalar va faoliyat turlari bo'yicha muammolarni mustaqil ravishda echish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat bo'lib, uning elementi o'quvchilarning shaxsiy tajribasi hisoblanadi;

- ta'lim mazmuni - bu bilim, g'oyaviy, axloqiy va boshqa muammolarni hal qilishda didaktik ravishda moslashtirilgan ijtimoiy tajriba;

- ta'lim natijalarini baholash o'quvchilar rivojlanishning ma'lum bir bosqichida erishgan ta'lim darajasini tahlil qilishga asoslangan.

Binobarin, ta'limning me'yoriy va amaliy sohalariga kompetensiyali yondashuvni joriy etish uzbek maktabining bilimlarini amalda qo'llay olmaslik, amaliy vazifalarni amalga oshirish va muammoli vaziyatlarni hal qilishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish kabi muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Zamonaviy mahalliy olimlar O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishning kelajakdagi istiqbollarini vakolatiga asoslangan yondashuv bilan bog'lashadi. Bu holda etakchi vazifa barcha darajalarda umumiy va kasb-hunar ta'limi mazmunini shakllantirishda kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish metodikasini ishlab chiqishdir.

Bundan tashqari, mutaxassisning funktsiyalarini kompetensiya asosida tavsiflash g'oyasi uning tarkibiy elementlari sonining kamligi, uni bilim, ko'nikma va malakalar orqali tavsiflashdan ko'ra ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, bu fanlararo asosda mutaxassislarni tayyorlash uchun o'quv dasturidagi katta bloklarni ajratib ko'rsatishga va batafsil taqqoslashni o'tkazishga imkon beradi. Tahlil qilish, shu bilan birga ta'lim natijalarini tavsiflash uchun muhim bo'lgan ta'lim jarayoni sub'ektlari harakatchanligini oshirishga yordam beradi.

Shunday qilib, vakolatga asoslangan yondashuv yuqori texnologiyali jamiyatda ta'lim sifatini zamonaviy tushunishga eng mos keladigan deb e'tirof etilishi kerak, bu esa xodimlardan yuqori kasbiy mahoratni, ularning kasbiy saviyasini doimiy ravishda oshirib borishni talab qiladi.

Mahalliy ta'limni vakolatli ta'limga o'tkazishda ta'lim sohasidagi an'analar va yangiliklar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, tajribani o'zgartirish shartlari va qoidalarini hisobga olish kerak. Shu nuqtai nazardan, kompetensiyaga asoslangan ta'limning mohiyati shundan kelib chiqadiki, assimilyatsiya qilish uchun kimdir taklif qilgan "tayyor bilim" emas, balki bu bilimlarning kelib chiqish shartlari izlanadi.

Mahalliy fanda "kompetensiyaga asoslangan ta'lim" atamasining sinonimi "kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim" (EK Skorluxanova) deb qaralishi mumkin, uning mazmuni ta'limning faol tabiatida bilim, ko'nikma va malakalar majmuasini shakllantirish zarurati bilan belgilanadi.

Ilmiy apparatga "kompetensiya" tushunchasidan kelib chiqadigan ta'riflarni kiritish ularni mahalliy pedagogikada vakolat paradigmasi (E.V. Bondarevskaya, V.A. Bolotov va V.V. Serikov, S.V. Kulnevich, O.E. Lebedev) va kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli (A.L. Andreev, Yu.S. Tsench).

Paradigmaning "tadqiqot muammolarini hal qilish uchun namuna sifatida qabul qilingan nazariya, ya'ni ilmiy yondashuv" degan ta'rifiga asoslanib, biz "kompetensiya paradigmasi" atamasini uning mazmuniga yangi sotsializatsiya jarayonlari mahsuli bo'lgan dinamik jamiyat bilan o'zaro bog'liq bo'lgan yangi ilmiy yondashuv deb hisoblashimiz mumkin. , ta'lim, umumiy va kasbiy tayyorgarlik, inson erkin gumanistik yo'naltirilgan tanlovni amalga oshirishga tayyor bo'ladi (E.V. Bondarevskaya, V.A. Bolotov va V.V. Serikov, S.V. Kulnevich, O.E. Lebedev va boshqalar).).

Biroq, qanday sharoitda bo'lmasin, bugungi kunda ta'lim paradigmalarning an'anaviydan kompetensiyali ta'limga o'zgarishi ko'rib chiqilmagan bo'lsa ham, shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy dunyoda yuz berayotgan o'zgarishlar insoniyat

madaniyatining yangi turini shakllantirishga olib keladi, buning uchun shunchaki "bilim" maydoni endi qabul qilinmaydi aniqrogi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi kompetensiyaga asoslanadi.

Model ma'lum bir kontsepsiya, jarayon, hodisaning mohiyatini tavsiflash sifatida ta'limning kompetensiyaga asoslangan modelini o'quvchi egallashi kerak bo'lgan kompetensiyalar to'plami sifatida belgilashga imkon beradi.

Yaratuvchilikka asoslangan ta'lim modelining an'anaviydan afzalligi, birinchisi maktab va universitet bitiruvchisiga qo'yiladigan talablar kontekstida beradigan imkoniyatlar bilan belgilanadi. Shuni yodda tutish kerakki, mahalliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli to'liq innovatsion emas, chunki uning individual elementlari (o'quvchining qiziqishi va qobiliyatini hisobga olgan holda ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan, o'qitishning faol usullari va boshqalar) ham kasbiy tayyorgarlik tizimida, ham ta'lim sifatini boshqarish tizimida mavjud hisoblanadi.

Umuman olganda, an'anaviy kasb-hunar ta'limi modeli va kompetensiyaga yo'naltirilganligi o'rtasidagi farq ikkinchisining shaxsga va amaliyotga yo'naltirilganligidadir. Ta'limning kompetensiyali modelini shakllantirishning afzalliklari shundaki, u ta'lim sifatining umumlashtirilgan modelini shakllantirishni ta'minlaydi, ammo milliy ta'lim tizimining an'anaviy elementlarini hisobga olmagan holda uni amalga oshirish mumkin emas.

So'nggi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlarda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining xususiyatlarini hisobga olgan holda, biz o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini ta'lim fenomeni sifatida belgilashimiz maqsadga muvofiq bo'lib tuyuladi, bu kasb tanlashning ijobiy motivlari, tizimli bilimlar, ko'nikmalar va qobiliyatlar to'plami, amaliy tajriba, aks etuvchi nazariy va amaliy tayyorgarlikda va mutaxassisning ta'lim muammolarini samarali echish qobiliyatida ifodalangan faoliyati, dialogik madaniyatida aks etadi.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining ushbu xususiyatlarining kombinatsiyasi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining integralligi va ko'p

darajali xususiyatini ko'rsatadi va tahlil qilinayotgan hodisada turli tarkibiy qismlarning (motivatsion, kognitiv, faollik va texnologik) tartibli va tizimli birikmasi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, integrallik o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlarini kognitiv, uslubiy va texnologik darajalarda birlashtirish jarayoni natijasini ko'rsatadi.

Shaxsiy xususiyatni emas, balki o'qituvchining shaxsiy malakasi sifatida kasbiy kompetentsiyasiga murojaat qilish (I.V. Grishina, O.E. Lomakina, Yu.G. Tatur, Yu.S. Tsench va boshqalar) "shaxs sifati" atamasining mavjud ta'riflarini ko'rib chiqish bilan bog'liq. Psixologik jarayonlar, xususiyatlar, ta'lim, barqaror holatlarni o'zida mujassam etgan va shaxsning ijtimoiy va tabiiy muhitdagi barqaror xatti-harakatlarini oldindan belgilab beruvchi shaxsning murakkab ijtimoiy va biologik aniqlangan tarkibiy qismlari "sifatida" "va" sifat "tushunchasini" u yoki bu mulk, qadr-qimmat, daraja bironing yaroqliligini belgilab beradi .

Yuqoridagi ta'riflarning etimologiyasi o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini "sifat" atamasi yordamida talqin qilinishi tahlil qilinayotgan hodisaning mohiyatiga zid ekanligini isbotlaydi: birinchidan, ijtimoiy va tabiiy muhitda o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining ahamiyati va o'ziga xos xususiyati uning nostandart vaziyatlarga, nostandart xatti-harakatlarga va shaxsiyat xususiyatlariga qaratilishida ; ikkinchidan, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi - bu o'qituvchining uning kasbiy faoliyatiga moslik darajasi emas, balki uning tizimli bilimlari, qobiliyatlari, ko'nikmalari va tajribasining darajasi, kasbiy mahoratining muhim xarakteristikasi. ***O'qituvchining shaxsiy fazilatlari uning dunyoga, kasb-hunarga, bolalarga, o'qitishga va kasbiy o'sishga bo'lgan munosabatini belgilaydi, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi.***

Ushbu muammoni o'rganayotgan olimlar hamjamiyati tomonidan o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirishning turli modellarida motivatsion tarkibiy qism ajratib olinadi, bu kasbiy faoliyatning maqsad va

vazifalariga mos motivlar to'plamidir. Buning sababi shundaki, o'qituvchining kasbiy rivojlanishi va uning kasbiy malakasini shakllantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar majmuasidan tashqari shaxsning faoliyati ham katta ahamiyatga ega.

O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi tarkibidagi bilim, qobiliyat va ko'nikmalarning izchilligi uning samaradorligi va yanada rivojlanishining asosiy omilidir. Shu bilan birga, mutaxassis-o'qituvchi tomonidan o'zlashtirilishi uchun majburiy bo'lgan va uning kasbiy rivojlanishini belgilaydigan tizimli bilim, ko'nikma va malakalar o'z-o'zidan uning kasbiy vakolatlarini kafolatlamasligini hisobga olish kerak. O'qituvchi tomonidan tegishli ko'nikmalarni egallash darajasini, uning professional malakali harakat qilish qobiliyatini baholaydigan mutaxassislar nazorati ostida amaliy tajriba to'plash zarur.

O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi tarkibiga pedagogik aks ettirishning kiritilishi tahlil qilinayotgan muammoning nazariy va uslubiy asoslarini o'rganish bilan bog'liq .

O. M. Atlasov, V.D. I. V. Bolnov Grishina, M.N. Ermolenko, N.V. Kuzmina, O.E. Lomakina, N.L. Moskovskaya, V.A. Mizherikov, N.V. Cheryomushkina va boshqalar eksperimental ishlarilarida pedagogik aks ettirish hodisasi o'qituvchi faoliyatining barcha qirralarini tashkil etadi, shuning uchun kasbiy kompetentsiyani shakllantirish faqat universitet o'quv jarayonida talabalarda aks ettirishni maqsadli rivojlantirish bilan mumkin bo'lishini ko'rsatib o'tadilar.

Dialogik madaniyatni o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini aniqlashga kiritish, vakolatli mutaxassisni tayyorlash vazifasini amalga oshirish faqat ta'lim jarayonini demokratlashtirish, insonparvarlashtirish va dialoglashish sharoitida ro'yobga chiqishi mumkin . Gap o'qituvchining psixologik va texnologik jihatdan o'quv jarayoni sub'ektlarining o'zaro munosabatlarini, shu bilan birga ularning kasbiy va pedagogik vositalarini takomillashtirish bilan birgalikda malakali tashkil etish qobiliyatlari haqida ketmoqda. Bu o'qituvchining suhbat va dialogik

xususiyati bo'lib, pedagogik faoliyat sifati va kasbiy-pedagogik kompetensiya darajasini belgilaydi.

Tahlillar natijasida o'qituvchilarning qirqdan ortiq kasbiy vakolatlari aniqlandi (1-ilovaga qarang): maxsus kompetensiya, ijtimoiy kompetensiya, ijtimoiy va gumanitar vakolatlar, ijtimoiy-madaniy vakolatlar, shaxsiy vakolatlar, individual vakolatlar, bashoratli vakolatlar, dizayn vakolatlari, autopsixologik vakolatlar, pedagogik vakolatlar, psixologik-pedagogik kompetensiya, konfliktli kompetensiya, ta'lim kompetensiyasi, axloqiy kompetensiya, axloqiy kompetensiya, ilmiy-nazariy kompetensiya, chet tili kompetensiyasi, ritorik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, akmeologik kompetensiya va boshqalar.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tur xilma-xilligi mavjudligi uni murakkab, ko'p darajali hodisa sifatida ko'rib chiqishning to'g'riligini isbotlaydi.

MUSTAQIL ISHLAR UCHUN SAVOLLAR VA VAZIFALAR

1. Заполните в своей рабочей тетради следующую таблицу:

Компетентностная категория	Определение (сущность)
1.	
2.	
3.	
4.	
5...	

2. Используя приложение № 1 изучите виды профессиональной компетентности учителя. Что объединяет все перечисленные разновидности?

3. O'qituvchining tavsiya etilgan o'qish va axborot resurslari ro'yxatidan foydalangan holda o'zingizning mini-tadqiqotingiz orqali o'qituvchining kasbiy vakolatlaridan biri to'g'risida hisobot tayyorlang.

4. Kasbiy va pedagogik tayyorgarlik darajangizni qanday baholaysiz? Siz qay darajada vakolatli odamsiz?

5. Ilova yordamida o'qituvchining kasbiy vakolat darajangizni baholang. Iltimos, natijangizga sharh bering. Tushunishingiz sizga qiyinchilik tug'dirgan tushunchalarni nomlang. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini faqat sizning

shaxsiy bahoingiz ob'ektivmi? Baholashning nisbiy ob'ektivligiga qanday erishiladi?

6. Darsni aks ettirish.

7 *. 3-mavzu bo'yicha o'zingizning ishingiz natijalarini tuzing va ularni o'zingiznikiga qo'ying

O'rganilgan fan bo'yicha "Portfolio".

4-MAVZU. OTMda O`QITUVCHINI KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANISHIDA PEDAGOGIK SHART- SHAROITLAR

Pedagogik shartlar - bu o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirishning yuqori darajasiga erishishni belgilaydigan muhim holatlar. Bizning fikrimizcha, universitetning o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish samaradorligiga yordam beradigan pedagogik shart-sharoitlar quyidagilardan iborat:

- *o'zini o'zini baholash va o'zini o'zi anglash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsning sub'ektivligiga yo'naltirish;*
- *ijodiy muhitni yaratish;*
- *aks ettirish faoliyati uchun motivatsiya;*
- *o'quv jarayonining dialoglashuvi.*

O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirishning yuqoridagi shartlarini belgilashda bir qator tendentsiyalarda kuzatilishi mumkin bo'lgan pedagogik faoliyat mohiyatida o'zgarishlar mavjudligi asoslanadi: bilimga yo'naltirilganlikdan pedagogik faoliyatning shaxsga yo'naltirilgan paradigmasiga o'tish; pedagogik o'zaro munosabatlar jarayonida aks ettiruvchi madaniyatni shakllantirish; pedagogik faoliyatning ilmiy intensivligini oshirish; pedagogik faoliyatning fundamental pedagogik tadqiqotlar bilan aloqasi va boshqalar.

Keling, o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirishning pedagogik shartlarini ko'rib chiqaylik.

Zamonaviy pedagogik fan, fundamental bilim va zamonaviy texnologiyalarga asoslangan holda, ta'limning mazmuni, darajasi va sifatiga bevosita ta'sir qiladi, shuning uchun universitetning o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirishning birinchi pedagogik sharti sifatida hisobga olinishi - bu o'zini o'zi baholash va o'zini o'zi anglash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsning sub'ektivligini rivojlantirishga yo'nalishdir. Kasb-hunar ta'limi tizimidagi pedagogik jarayonlarning o'ziga xosligi o'quvchilarning ta'lim sub'ektlari sifatida o'ziga xos xususiyati ekanligiga asoslanib, bu ularning universitetda bo'lish davri ongli harakatlar texnologiyasini o'zlashtirish bilan tavsiflanadi. Ushbu iborat: "nima uchun?" (maqsad) "nima?" (tarkib), "qanday?" (usul) kabi savollar asosida tushuntiriladi .

Ta'lim sub'ektining atrofidagi dunyo bilan o'zaro ta'siri jarayoni doimo yuz beradi, uning natijasi ongning o'zgarishi hisoblanadi. Shu bilan birga, shaxsiyatning rivojlanishi va faoliyatga bo'lgan ehtiyojning namoyon bo'lishi, shaxsning faoliyat jarayoni va natijalaridan qoniqish hissiga erishish, qiyinchiliklarni engish istagi va murakkab muammolarni hal qilishning muvaffaqiyati, faoliyat jarayonida o'z imkoniyatlarini namoyish etish istagi bilan bog'liq.

Sub'ektivlik kategoriyasi fanda markaziy o'rinni egallaydi va u faollik, tashabbuskorlik, mustaqillik, reflektivlik va ijodkorlikni birlashtirgan shaxsning asosiy integral shakllanishi sifatida tushuniladi. Shaxs sub'ektivligining rivojlanishi individuallik, shaxsiyat, avtonomlik, mas'uliyatning asosiy ko'rsatkichidir.

Subyektivlik shaxsiyatning o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyati bilan bog'liq, shuning uchun kelajakdagi o'qituvchining sub'ektivligining mohiyati kasbiy xulq-atvorda, mutaxassisning pedagogik faoliyat sub'ekti sifatida o'ziga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi. Pedagogik faoliyat sub'ekti bo'lish bu faoliyatni o'zlashtirish, uni o'zlashtirish, uni amalga oshirish va ijodiy o'zgartirishga qodir bo'lish demakdir. O'qituvchining sub'ektivligi, o'zini o'zi saqlab qolish bilan birga,

shaxsiy rivojlanish uchun sharoit yaratib, faoliyat doirasidan tashqariga chiqishga imkon beradi.

OTMning o'quv jarayonidagi o'quv faoliyati sub'ekti sifatida talabanning muhim ko'rsatkichi uning ushbu faoliyatning barcha ma'ruzalarni tinglash va yozib olish, adabiyotda eslatma olish, auditoriya oldida nutq so'zlash, bahs , munozara , dialog o'tkazish, hodisalar va vaziyatlarga analitik baho berish boshqalar. Shuning uchun o'qituvchining muhim vazifasi o'quvchini o'quv faoliyati sub'ekti sifatida shakllantirishdir, bu o'z faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, to'liq o'rganish, muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini anglatadi.

Talabanning dunyoqarashini shakllantirish uni faoliyat sub'ekti sifatida o'zini anglashini rivojlantirish demakdir. O'z navbatida, bu o'qituvchini o'qitishning dialogik xususiyatini kuchaytirishga, talabalarga o'zlarining fikrlari, qarashlari, maqsadlari, universitetning ta'lim jarayonida hayotiy pozitsiyalarini himoya qilishlari uchun sharoit yaratish majburiyatini yuklaydi.

Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, shaxsning faoliyat sub'ekti sifatida rivojlanishida motivatsiya shaxs faoliyatining etakchi regulyatori vazifasini ham bajaradi. Shu bilan birga, nafaqat o'quvchining qobiliyatlari darajasi, balki uning imkoniyatlarini sub'ektiv baholashi va o'z faoliyati samaradorligiga ishonchliligi ham muhimdir.

O'zining potentsiali, shu jumladan ijodiy qobiliyatini bilish insonni o'zini o'zi identifikatsiyalashga, ya'ni o'zi va qobiliyatlari to'g'risida etarli g'oyani shakllantirishga yordam beradi. Shaxs ehtiyojlarini qondirish, o'z-o'zini realizatsiya qilishga o'tishga imkon beradi , bu insonning o'zining shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada aniqlash va rivojlantirishga intilishi, shaxsning o'z faoliyati orqali o'z borlig'ini o'zgartirishi sifatida qaraladi.

Mavzuni faoliyatga kiritish, shaxsning individual qobiliyatlarini faoliyatning mazmuni va shartlari tomonidan uni muvaffaqiyatli amalga oshirish nuqtai nazaridan qo'yiladigan talablar bilan o'zaro bog'liqligi bilan birga keladi. Pedagogik faoliyatni o'zlashtirish jarayonida talaba oldida yangi vazifalar, kasbiy vaziyatlar,

bo'lg'usi o'qituvchi shaxsini rivojlantirish uchun harakatlantiruvchi kuchlar rolini o'ynaydigan bir qator qarama-qarshiliklarning ko'rinishini belgilaydigan nostandart sharoitlarga duch keladi.

Har bir shaxsiyat boshqalardan farq qiladi va o'ziga xosligini saqlashga intiladi, shuning uchun o'zini o'zi identifikatsiya qilish insonning dunyoqarashi, uning jamiyatdagi xatti-harakatlari, shaxsiy rivojlanish va munosabatlar muammolari bilan chambarchas bog'liqdir.

Bo'lajak o'qituvchining shaxsini o'zini o'zi anglash va identifikatsiyalashning ma'nosi hayot yo'lini belgilashda, o'z faoliyati va muvaffaqiyatlarida aks ettirishda hosil bo'ladi. O'z-o'zini anglashning etishmasligi namoyon bo'lgan tashvish, umidsizlik, zerikish, hayotdan zavqlana olmaslik, abadiy ayb va uyat tuyg'ulari, bo'shliq tajribasi, mustaqillikning etishmasligi bilan namoyon bo'ladi.

Dastlab inson o'zini o'zi anglash tendentsiyasiga ega, shuning uchun OTMning o'quv jarayonida ijodiy muhitni yaratish muhimdir, chunki bilimga bo'lgan yuqori ehtiyoj va ijodga intilish kelajak o'qituvchisi shaxsini o'z-o'zini anglashning o'zgarmas atributlari hisoblanadi.

Boshqacha qilib aytganda, pedagogik tajribani boyitish va o'qituvchining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uning kasbiy malakasini oshirish uchun zaxira hisoblanadi. Shu munosabat bilan ijodiy muhitni, ya'ni bo'lajak o'qituvchi shaxsini maksimal darajada ijodiy rivojlantirish muhitini yaratish universitetning o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy vakolatlarini shakllantirishning ikkinchi pedagogik shartidir.

Ma'lumki, o'quv jarayoni yangi bilimlarni rivojlantirish vazifasini bajaradi, bu talabanning individual tajribasidan uzoq bo'lishi mumkin, shuning uchun universitetning o'quv jarayoni, agar u shaxsga tanlov erkinligi va ijodini ta'minlasa samarali bo'lishi mumkin. Yangilikka mouillik, o'rganish istagi va o'zini o'zi yuqori baholash, o'ziga bo'lgan ishonch bilan birgalikda OTMning o'quv jarayonida ijodiy muhit yaratilishiga hissa qo'shadi, bu esa o'z navbatida talabalarning ijodiy

qobiliyatlari va bilim mustaqilligini, mustaqilligini yuqori darajasiga erishishga qaratilgan.

Ijodiy muhit o'quv jarayonida turli xil ochiq tipdagi ijodiy vazifalardan foydalanish (ya'ni bitta to'g'ri echim yo'qolganda), pedagogik vaziyatlarni va ijodiy faoliyat mahsulotlarini tahlil qilish, shuningdek o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini, quvonch hissiyotlarining ustunligini, paydo bo'lish qo'rquvining yo'qligini rag'batlantirish orqali yaratiladi.

Ta'limning faol va muammoli usullaridan foydalanish talabalarning yangi bilimlarni mustaqil ravishda kashf etishga bo'lgan munosabatini rag'batlantiradi, shu bilan birga o'zlarining ijodiy qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi.

Universitetning o'quv jarayonida ijodiy muhit yaratishning ahamiyati insonning kasbiy pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirishga qodirligi va tayyorligi nazariy va amaliy jihatlar bilan belgilanadi. O'qituvchiga kasbiy rivojlanishiga imkon beradigan potentsial holatning o'ziga xos xususiyati sifatida tayyorgarlik universitetning o'quv jarayonida shakllanadi va bo'lajak o'qituvchining o'zining tizimli bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlarini sub'ektiv baholashi bilan belgilanadi. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi o'z navbatida, shaxsning tarkibiy qismlaridan biri sifatida, uning shakllanishi va rivojlanishiga asoslanadi, bu shaxsning ijtimoiy va kasbiy yo'nalishi, shu jumladan o'qituvchining o'zaro munosabatlarga tayyorligi, kasbiy pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun xizmat qiladi.

Boshqacha qilib aytganda, tayyorlik kelajakdagi o'qituvchining turli xil pedagogik muammolar va hayotiy vaziyatlarni mustaqil, samarali va ijodiy hal qilishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimi bilan belgilanadi; talabalarimiz va o'zingiz uchun boshqalar bilan konstruktiv o'zaro aloqada yaxshiroq sharoitlar yaratish.

Universitetning ta'lim jarayonida ijodiy muhit yaratishda o'qituvchi talabaning turli vaziyatlarda boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyatiga tayanadi, chunki aynan shu qobiliyatlar tufayli inson jamiyatdagi

faoliyat sub'ektiga aylanadi va kasbiy jihatlarida yuqori darajaga etadi. Binobarin, OTM o'quv jarayonida maxsus yaratilgan ijodiy muhit talabning qobiliyatlarini rivojlantirishni belgilaydi.

OTMning o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish uchun pedagogik muammolarni hal qilish qobiliyati alohida ahamiyatga ega, chunki ular pedagogik faoliyatning asosini tashkil etadi. Ijodiy muhitni yaratish xususiyati o'quvchiga ularni hal qilishning ijodiy yo'llarini izlashni talab qiladigan nostandart, ijodiy pedagogik vazifalarni o'quv jarayoniga maksimal darajada kiritishdir.

Har xil yo'nalishdagi pedagogik vazifalarni hal qilishning samaradorligi quyidagi mazmunli va maqsadli vazifalarni qamrab oladi: tahliliy, proeksion, diagnostika, prognostik; tashkiliy va protsessual, axborot va aloqa va pedagogik yo'nalish, operatsion va texnologik, ta'lim, safarbarlik, motivatsion, rag'batlantiruvchi, o'yin; nazorat qilish va bajarish, reflektiv kabi vazifalar o'qituvchining barcha bilim, ko'nikma va malakalarini safarbar qilishni talab qiladi.

Shunday qilib, turli xil pedagogik vazifalardan foydalanish va ularni hal qilishning turli xil yondashuvlari ta'limni ijodiy jarayon sifatida tavsiflaydi, chunki uning natijasi har doim sub'ektiv ravishda yangi, ya'ni inson sub'ektiv ijodiy mahsulotga ega bo'ladi.

Ijodkorlik motiviga asoslangan, odatdagi xatti-harakatlarni yo'q qiladigan va yangilarini qabul qilishga hissa qo'shadigan o'rganishga bo'lgan intilish universitetning o'quv jarayonida ijodiy muhit yaratilishiga hissa qo'shadi va pedagogik fanlarning potentsialidan, faol o'qitishning turli xil shakl va usullaridan foydalangan holda o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirishga hissa qo'shadi, butun pedagogik muammolarni hal qiladi.

Professional kontekstli o'qituvchi shu nuqtai nazardan mobil, muqobil va jamiyatda o'zini o'zi belgilash va rivojlantirishga qodir bo'lgan mobil sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. O'zi tomonidan etarli darajada yuqori professional

darajada olib boriladigan faoliyat turi, usullari va shakllarini erkin tanlash bo'yicha maxsus shaxsiy mavqega ega bo'lishi talab etiladi.

Ijtimoiy-ma'rifiy, madaniy muhitni loyihalashda, aniq pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishda va hokazolarda o'qituvchining ijodiy faoliyatini amalga oshirish uning o'zini anglashiga, potentsial kuch va qobiliyatlarini ochib berishga, shuning uchun kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Ijodkorlik o'qituvchining innovatsion jarayonlarga, munosabatlarning yangi turlariga, har qanday muammoli vaziyatlarda o'zini o'zi namoyon qilishi uchun tayyorligiga asoslanadi, ijodkorlik esa odamning moslashuvchanligi tufayli yangisini yaratish jarayoni sifatida uning mavjud bo'lishiga aylanadi.

O'zini aks ettirish qobiliyati ijodiy shaxsning muhim ko'rsatkichi, degan taklifdan kelib chiqib, universitetning o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy malakasini samarali shakllantirishning uchinchi sharti bu reflektiv faoliyatni rag'batlantirishdir.

Metodikada aks ettirish - fikrlash yoki faoliyatni tahlil qilishni, ularga nisbatan tanqidiy munosabatni va insonga o'zi qaror qabul qilish imkoniyatini beradigan yangi narsalarni izlashni o'z ichiga olgan protsedura sifatida tushuniladi.

Refleksiya nafaqat o'z faoliyati natijalarini, balki o'z kasbiy rivojlanish darajasini, shaxsiy yutuqlarini, pedagogik o'zaro munosabatlarni ongli ravishda boshqarish qobiliyati sifatida kasbiy va pedagogik faoliyatning samaradorligini belgilaydi, kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga hissa qo'shadi, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining shakllanish darajasini belgilaydi.

OTMning o'quv jarayonida talabalarning reflektiv faoliyatini tashkil etish - bu kelajakdagi o'qituvchini o'z kasbiy faoliyatining sub'ekti sifatida rivojlantirishning eng muhim sharti, ushbu faoliyatga tayyorlikni rivojlantirish, shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishining etakchi omili hisoblanadi.

OTMning o'quv jarayonida talabalarni reflektiv faoliyatga undash o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining "reflektiv kompetensiya" kabi muhim

tarkibiy qismini shakllantirish bilan bog'liq, bu esa murakkab ta'lim, bu refleksiv jarayonlarni eng samarali va etarli darajada amalga oshirishga imkon beradi, rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirishni ta'minlaydi, kasbiy faoliyatga ijodiy yondashishga yordam beradi, uning maksimal samaradorligi va samaradorligiga erishadi.

Refleksiya - bu inson faoliyatining sof individual makonidagi yopiq jarayon emas, balki insonning ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtirish natijasidir, shuning uchun o'qituvchining kasbiy vakolatlarini rivojlantirish, avvalo, o'z-o'zini rivojlantirishning refleksivligi va motivatsion asoslariga, pedagogik faoliyatda ratsional va ijodkorlikni birlashtiradi.

Shu bilan birga, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibidagi aks ettirishni faqat nazorat qilish uchun kamaytirish kerak emas, chunki u V.A.Mizherikov va M.N. Ermolenkolar ko'rsatib o'tganidek «o'qituvchining nazariy faoliyatining o'ziga xos shakli, uning harakatlarini tushunish va tahlil qilishga qaratilgan; bu nafaqat o'qituvchining o'z shaxsiyati va faoliyati to'g'risidagi bilimi va tushunchasi, balki ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari o'qituvchini qay darajada tushunishini, uning shaxsiy xususiyatlarini, hissiy reaksiyalari va kasbiy qobiliyatlari imkoniyatlarini bilish» demakdir. ***Shunday qilib, aks ettirish - bu nafaqat o'z faoliyati natijalarini, balki o'z kasbiy rivojlanish darajasi, o'qituvchilik kasbi uchun ijodkorlik, tashabbuskorlik, muloqot va dialogga e'tibor berish kabi muhim fazilatlarni shakllantirishdagi shaxsiy yutuqlarini ongli ravishda boshqarish qobiliyatidir.***

O'zining kasbiy mahoratini oshirishga intilayotgan zamonaviy vakolatli o'qituvchi, vazifalarni aniqlash va belgilash uchun refleksiv qobiliyatga, shuningdek, turli xil refleksiv qobiliyatlarga ega bo'lishi kerak (o'z faoliyatini, o'quv qo'llanmalarini, ta'lim va taraqqiyotini baholash, pedagogik g'oyalar kontseptsiyasi va amalga oshirilish nisbati, kelajakdagi faoliyatni loyihalashtirish va hk). . Refleksiya ijodiy xarakterga ega va ijtimoiy va axborot yangiliklari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan pedagogik faoliyat uchun ayniqsa muhimdir.

Refleksiv faoliyatni rag'batlantirish kelajakdagi o'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalashga, o'zini o'zi takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojini rivojlantirishning ichki stimullariga bevosita ta'sir qiladi va o'qituvchining yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Refleksivlik o'zini o'zi bilish, o'zini o'zi qadrlash, o'zini tuta bilish, tinglashda namoyon bo'ladi.

Universitetning o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirishning navbatdagi sharti - bu ta'lim jarayonining dialoglashuvi. Ushbu shartning ahamiyati shundan iboratki, shaxsiyat shaxsning dialogdagi namoyon bo'lishidir, shuning uchun universitetning o'quv jarayoni sub'ektlarining dialogik xususiyati o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonining pedagogik faoliyati sifati va samaradorligini belgilaydi.

Dialog - bu sub'ekt-sub'ekt munosabatlari asosida vujudga keladigan, har bir o'quvchi o'qituvchi tomonidan o'ziga xosligi va o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan o'ziga xos ta'lim holati (muhati) tushuniladi. Dialog, o'z navbatida, ta'lim muhitidagi o'zgarishlarning mohiyati va mohiyatini tartibga soluvchi o'ziga xos universal printsipl sifatida ishlaydi.

Gumanitar va gumanistik paradigmadagi ishlaydigan o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish uchun ta'lim maydonini dialoglashtirishning muhimligini bir qator mualliflar ta'kidlaydilar (B.V. Avvo, S.V. Belova va boshqalar), o'qituvchining kasbiy malakasini "uning nazariy va amaliy tayyorgarligining birligi" deb hisoblashadi. Bolaning Boshqasi bilan konstruktiv aloqalarni o'rnatish va uning yaxlitligini yaratish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan dialogik pedagogik tadbirlarni amalga oshirishga. "

Shu nuqtai nazardan, o'quvchining shaxsiyati va o'zi bilan pedagogik tizim muallifi sifatida o'zaro munosabatlarning amaliy ko'nikmalarini nazarda tutadigan dialogik kompetensiyani ta'kidlash maqsadga muvofiqdir.

O'quvchining shaxsiyati bilan dialogik o'zaro munosabatlar sharoitida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi ta'lim maqsadlarini aniq pedagogik

vazifalarga aylantirish qobiliyatini, dialogik ta'limga mos ravishda pedagogik tizimni qurish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

o'quv jarayoni; muloqot uchun bo'sh joy yaratish qobiliyati va nihoyat, o'zi bilan muloqotda bo'lish qobiliyati, o'z pedagogik mahoratini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

O'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish uchun universitetning o'quv jarayoni dialogining ahamiyati o'qituvchi hunarmandchilikni qabul qilmaydigan kasblardan biri ekanligi bilan belgilanadi. O'qituvchi - dialogni olib boruvchi - o'quvchining shaxsiyatiga zaruriy ta'sirni o'zining "men-kontsepsiyasi" ni o'rganish tajribasi, hamdardlik, bag'rikenglik, o'zini o'zi bilish tajribasi (shaxsning o'zini o'zi anglash elementi sifatida), konstruktivlik, moslik (boshqalar bilan o'zaro aloqada bo'lish tajribasi), refleksivlik orqali amalga oshiradi.

O'qituvchi - dialogni olib boruvchi - o'quvchining shaxsiyatiga zaruriy ta'sirni o'zining "men-kontsepsiyasi" ni o'rganish tajribasi, hamdardlik, bag'rikenglik, o'zini o'zi bilish tajribasi (shaxsning o'zini o'zi anglash elementi sifatida), konstruktivlik, moslik (boshqalar bilan o'zaro aloqada bo'lish tajribasi), refleksivlik orqali amalga oshiradi.

Ta'lim jarayonining dialogi, shuningdek, tadqiqot faoliyati va bilim muammolarini hal qilishda hamkorlik va birgalikda ijod qilish darajasi bilan tavsiflanadi; o'qituvchining talabaning individual pozitsiyasini, uning qiziqishlarini, qadriyat yo'nalishlarini tan olish; unga erishish uchun mustaqil izlanishga undash bilan birgalikda maqsadni belgilash.

Bu konstruktiv muammolarni hal qilishga, shaxsning yaxlit rivojlanishiga asoslanadi.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, universitet o'quv jarayonining dialogi maqsadli munosabatlarning ochiqligi, muammolar echimini birgalikda izlash, bir-birining huquq va erkinliklarini tan olish asosida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarning ma'lum tizimini ta'minlaydigan dialogli pedagogik faoliyat bilan

tavsiflanadi. "O'qituvchi-talaba" tizimidagi kommunikativ aloqalar dialogining darajasi o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish jarayonida uyushgan muloqot va tajriba almashishning ulkan rolini ko'rsatuvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish uchun sanab o'tilgan pedagogik shartlarni amalga oshirish o'qituvchining qiziqishlari, qobiliyatlari, imkoniyatlarini hisobga olgan holda uning shaxsiyatining ijodiy salohiyatini ochib berishga va mavzu pozitsiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Bularning barchasi universitetning o'quv jarayonida o'qituvchining kasbiy malakasini samarali shakllantirish uchun poydevor yaratadi, shuningdek, yangi bilimlarni egallashning turli usullarini o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchi zaruriy bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llashni talab qiladigan muammolarni mustaqil hal qilish orqaligina kasbiy kompetensiyani egallashi mumkin. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish usuli - bu motivatsion maydon, universal ko'nikmalar va mustaqil harakatga tayyorlikni shakllantirishni ta'minlaydigan professional pedagogik faoliyat. Shu bilan birga, bilim fonda yo'qolmaydi, u o'z-o'zidan ahamiyatli emas, balki faoliyat va qaror qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

MUSTAQIL ISHLAR UCHUN SAVOLLAR VA VAZIFALAR

1. Ish daftaringizda quyidagi jadvalni to'ldiring:
2. ВОПРОСЫ И ЗАДАНИЯ ДЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ
- 3.
4. 1. В рабочей тетради заполните следующую таблицу:

№	Психолого-педагогическая категория	Сущность
1.	Субъект	
2.	Субъектность	
3.	Самоактуализация	
4.	Самоидентификация	
5.	Креатив	
6.	Креативность	
7.	Рефлексия	
8.	Диалог	
9.	Диалогизация	

5. 2. Какие из перечисленных педагогических условий Вы считаете наиболее важными для формирования профессиональной компетентности учителя? Почему?
6. Университетning o'quv jarayonida talabalar o'rtasida o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish samaradorligiga yana qanday sharoitlar (ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy) ta'sir qiladi?
4. Kasb tanlash motivi kasbiy pedagogik faoliyat xarakteriga qanday ta'sir qiladi?
5. Quyidagi adabiy parchani sharhlang: "Menda pedagogik iste'dod yo'q va hech qanday kasbsiz, tasodifan pedagogikaga kelganman ... Men 32 yil ishladim va ozmi ko'p ishlagan har bir o'qituvchi usta, agar u dangasa bo'lmasa" (). A.S. Makarenko).
6. Tajriba o'qituvchining kasbiy malakasi darajasiga qanday ta'sir qiladi? Faqatgina tajriba etarli emasmi? Javobingiz uchun sabablarni keltiring.
7. Darsni aks ettirish.
8. * 4-mavzu bo'yicha o'zingizning ishingiz natijalarini tuzing va o'zingiznikiga qo'shib qo'ying
O'rganilgan fan bo'yicha "Portfolio".

5-MAVZU. FAOL O`QITISH METODLARI⁴

4-mavzuda ta'kidlab o'tilganidek, mutaxassisni o'qitish va kasbga tayyorlashning asosiy vazifalaridan biri bu rivojlanayotgan shaxsning dunyo va o'zini bu dunyoda bilishga faol munosabatini shakllantirish, ya'ni sub'ektivlikka yo'naltirishdir.

Ushbu vazifani amalga oshirish, uni faollashtirishga qaratilgan o'quv jarayonida ishlatilgan tarkib, shakl va usullarni sinchkovlik bilan tanlashni talab qiladi.

Faol ta'limning mohiyati asosan didaktik jarayonni tashkil etishning tartibga soluvchi, algoritmlangan, dasturlashtirilgan shakllari va usullaridan rivojlanishga, muammoli, izlanish, bilim olish motivlari va qiziqishlarining tug'ilishini

---

⁴ На основе: Морева, Н.А. Технологии профессионального образования [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.А. Морева. – М. :Изд. центр «Академия», 2005. – Глава 2.

ta'minlaydigan, ijod qilish uchun sharoit yaratishda ifodalanadi . Faol ta'lim deb ataladigan narsa faol o'qitish usullari tizimi orqali amalga oshiriladi.

Faol o'qitish usullari - o'quvchilarni materialni o'zlashtirish jarayonida faol fikrlashga va mashq qilishga undaydigan o'qitish usullari.

G.M. Kodzaspirova ning so'zlariga ko'ra, faol ta'lim kognitiv jarayonda qatnashmaslik mumkin bo'lmagan o'quv jarayonini shunday tashkil qilishni nazarda tutadi: har bir talaba ma'lum bir rol o'ynash vazifasini oladi, uning bajarilishi to'g'risida u jamoat oldida hisobot berishi mumkin yoki uning faoliyati samaradorligi guruhga berilgan kognitiv vazifani bajarish sifatiga bog'liq.

A. Disterveg talabani mustaqil ishlashga majbur qilish, uni faqat o'z kuchi bilan materialni o'zlashtirishga o'rgatish zarur deb hisoblagan.

Adabiyotda "faol o'qitish usullari" atamasining shartli qisqartirishining ikkita varianti mavjud - **AMO va MAO** ("faol o'rganish usullari").

Ular quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- talabalarni o'quv jarayoniga yuqori darajada jalb qilish;
- o'quv faoliyati turli xil turlari jarayonida o'quvchilarning faolligi;
- o'qituvchi va o'quvchilarning bilim qiziqishlarining bir-biriga mos kelishi;
- o'quv jarayonini jadallashtirish;
- sa'y-harakatlarni jamoaviy tezlashtirish;
- mashg'ulotlarda teskari aloqa mavjudligi;
- o'rganish uchun motivatsiya (ham shaxsiy, ham ijtimoiy ahamiyatga ega);
- ta'lim shakllari tufayli kelajakdagi kasbiy faoliyatning ajralmas tarkibini simulyatsiya qilish qobiliyati;
- talabalarning hissiyotlilik oshdi.

G.M. Kojaspirova faol ta'lim texnologiyasining quyidagi xususiyatlarini ta'kidlaydi:

- talabalarning "majburiy faoliyati";
- o'quvchilarning hissiy faolligini va sinflarning ijodiy xususiyatlarini oshirish;

- tinglovchilarning bir-biri bilan va o'qituvchi bilan majburiy to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'siri;
- jamoaviy harakatlarni shakllantirish.

Talabalarning bilim faoliyati uchta asosiy turda namoyon bo'ladi:

1. Birinchidan, reproduksiya faoliyatida, bilimlarni tushunish, **eslash**, ko'paytirish, modelga muvofiq qo'llash usullarini o'zlashtirish istagi bilan ifodalanadi.
2. Ikkinchidan, o'rganilayotgan materialning ma'nosini anglash, aloqalarni o'rnatish, o'zgaruvchan (o'zgargan) sharoitlarda bilimlarni qo'llash usullarini o'zlashtirish istagi bilan namoyon bo'ladi.
3. Uchinchidan, muammolarning echimini mustaqil izlashni o'z ichiga olgan ijodiy faoliyatda, o'quvchilar tomonidan bilim qiziqishlarining intensiv namoyon bo'lishi.

Talaba faoliyatining ko'rsatkichi bu bilish jarayoniga intellektual va hissiy munosabat, individual va jamoaviy ta'lim vazifalarini ijodiy izohlashga intilish, o'qituvchi va boshqa o'quvchilar faoliyatiga qiziqishdir.

Kognitiv mustaqil fikrlash, yangi vaziyatda harakat qilish, muammolarni hal qilishda o'ziga xos yondashuvni va bilim olish usullarini topish, o'z hukmlarining mustaqilligini namoyish qilish, boshqalarning hukmlarini tanqidiy baholash istagi va qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Muayyan o'quv darsida o'qitishning faol usullaridan foydalanganda o'qituvchi bir qator o'ta qiyin muammolarni hal qiladi masalan, ta'lim jarayoni sharoitida u yoki bu tarzda real sharoitlarga yaqin bo'lgan samarali muloqot qobiliyatlarini shakllantirish, o'z nuqtai nazarini bahslashish, o'z fikrlarini aniq shakllantirish va aniq bayon qilish yoki qiyin vaziyatlarni tahlil qilish, yuzaga kelishining asosiy va ikkinchi darajali sabablarini ajratib ko'rsatish, ularni hal qilish vositalari va usullarini topish qobiliyatini rivojlantirish.

Faol o'qitish usullarining ahamiyati, ular o'qituvchi tomonidan butun o'quv jarayonini tashkil etishdan talabalar tomonidan ushbu jarayonni o'z-o'zini tashkil etishga o'tishini ta'minlaganligi bilan ham belgilanadi. An'anaviy ravishda faol

o'qitish usullari ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruh, asosan, nazariy materialni idrok qilishni kuchaytirishga, mustaqil ravishda qayta ishlashga va o'quv va ilmiy ma'lumotni ko'paytirishga yo'naltirilgan holda tushunishga qaratilgan. Ushbu uslublar guruhi talabalarning muloqot qobiliyatini, tahlili esa dalillarni shakllantirish, muammoni tushunishda o'z pozitsiyasini shakllantirish va uni hal qilishning ijodiy yo'llarini izlash qobiliyati shakllantiradi. Ta'lim bo'yicha pedagogik muammolarni hal qilish usuli, munozaralar, aqliy hujum, evristik suhbat, sinergetika metodi, TRIZ (ixtirochi masalalarni yechish nazariyasi) eng keng tarqalgan usullardir.

Ikkinchi guruh simulyatsiya usullaridan iborat bo'lib, ular mutaxassisning kelajakdagi haqiqiy faoliyatini modellashtirishni o'z ichiga oladi. Ular o'yin bo'lmagan (muayyan vaziyatlarni tahlil qilish, tadqiqot vazifalari) va o'yin (biznes, rol o'ynash, trening) ga bo'linadi.

1. Zamonaviy ta'limda o'yin faoliyati mustaqil maqsadga muvofiq texnologiya sifatida qo'llaniladi, bu o'rganish maqsadini amalga oshirish va tegishli natijaga erishishga qaratilgan turli xil o'yinlarning kombinatsiyasi:

Didaktik - amaliy faoliyatda zarur bo'lgan ma'lum ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan dunyoqarashini kengaytirishgacha; rivojlanayotgan - maqbul qarorlarni qabul qilish, taqqoslash qobiliyatidan xayolotni, o'quv faoliyatining ichki motivatsiyasi uchun ijodiy qobiliyatlarni va xulq-atvorni o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun taqqoslash, o'xshashliklarni topish, tarbiyaviy - birgalikdagi faoliyat ko'nikmalarini tarbiyalashdan, muloqotga kirishuvchanlikdan, odob-axloqiy pozitsiyalarni shakllantirishga, axloqiy va mafkuraviy munosabatlarga, jamiyatning me'yorlari va qadriyatlarini bilan tanishish, atrof-muhit sharoitlariga moslashish, stressni boshqarish va shaxsni o'zini o'zi boshqarish.

O'yin - bu faqat natija bilan emas, balki faoliyatning o'zi uchun lazzatlanish uchun faqat o'z xohishiga ko'ra paydo bo'ladigan erkin rivojlanish faoliyati. Uning yordami bilan tinglovchining "ijod maydoni" sezilarli darajada kengaymoqda,

chunki o'yin jarayoni asosan improvizatsiya jarayoni hisoblanadi. Raqobat, raqobat, raqobat tufayli o'yin ishtirokchilarning hissiyotlariga ta'sir qiladi, "hissiy stressni" keltirib chiqaradi. O'yinchining faoliyati mantiqiy va vaqtinchalik ketma-ketlikka ega, chunki har qanday o'yin o'yin tarkibini aks ettiradigan to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita qoidalar bilan birga keladi.

O'yin, shuningdek, insonning ijtimoiylashuvi uchun zarur bo'lgan funktsiyalar kompleksini amalga oshiradi. Masalan, ko'ngil ochish funktsiyasi nafaqat odamga quvonch bag'ishlaydi, balki qiziqishni rag'batlantiradi, kommunikativ funktsiya muloqotning dialektikasini o'zlashtirishga yordam beradi, terapevtik funktsiya turli xil qiyinchiliklarni engishga yordam beradi, diagnostika funktsiyasi me'yoriy xatti-harakatlardan og'ishlarni aniqlashga imkon beradi, tuzatuvchi funktsiya shaxs tuzilishida o'zgarishlar kiritadi va funktsiya o'z-o'zini anglash talabani ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritishga imkon beradi, madaniyat va insoniy amaliyot boyliklarini o'zlashtirishga yordam beradi.

Umuman olganda, o'qitishning faol usullaridan foydalanish quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ta'lim jarayonida samarali kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish;
- o'z nuqtai nazarini muhokama qilish, o'z fikrlarini aniq, mantiqiy va izchil ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, birlamchi va ikkilamchi narsalarni aniqlash, turli muammolarni hal qilishning eng yaxshi usullarini topish qobiliyatini rivojlantirish;

diqqat, xotira va fikrlash jarayonlarini takomillashtirish.

Ta'lim jarayonida faol ta'lim texnologiyasini amalga oshirish uchun quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

- o'qituvchining yuqori darajadagi kasbiy malakasi;
- muammoli;
- hamkorlik va o'rtoqlik;
- jamoaviy o'zaro hamkorlik;

- talabalarni doimiy faol bilim va aqliy faoliyatga jalb qilish;
- talabalar bilan o'zaro aloqada o'qituvchining rolini o'zgartirish: tashkilotchi, axborot beruvchi, maslahatchi - sherik, hamkasb tashkilot.

Faol o'qitish usullarining afzalliklari aniq, ammo ularning amaliy qo'llanilishidagi barcha samaradorliklariga qaramay, o'qituvchilar ko'pincha bir qator qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqdalar, buning sababi dastlabki bosqichda talaba xohishidan qat'i nazar faol bo'lishga majbur bo'ladi, chunki o'qituvchi o'z fikrini faollashtirishga majbur bo'ladi.

Bundan tashqari, faol o'qitish usullaridan foydalangan holda darsning samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchilarning dars davomida barqaror va uzoq muddatli faoliyatiga bog'liq bo'lib, qisqa muddatli va epizodik faoliyat kerakli natijalarni bermaydi. Shuningdek, o'qituvchi har doim ham qaror qabul qilishda mustaqillik va ijodkorlikni rag'batlantiradigan barcha rejalashtirilgan shartlarni to'liq bajarishga qodir emas; o'quvchilarning motivatsiyasi va hissiyot darajasini oshirish muammosini hal qilish qiyin.

Shuning uchun faol o'qitish usullarining kamchiliklariga quyidagilar kiradi - katta vaqt sarflari, ba'zi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari (flegmatik, melankolik) ularning sinfda ishlashini qiyinlashtiradi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, faol o'qitish usullaridan oqilona va maqsadga muvofiq foydalanish ta'limning rivojlanish samarasini sezilarli darajada oshiradi, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi, aqliy izlanish muhitini yaratadi va o'quvchilarda ijobiy his-tuyg'ular va tajribalarni keltirib chiqaradi.

MUSTAQIL ISHLAR UCHUN SAVOLLAR VA VAZIFALAR

1. Ta'lim berishning qanday tamoyillarini bilasiz? Ularni sanab o'ting va sharhlang.

2. Faoliyat o'quv jarayonida qanday rol o'ynaydi? Javobingiz uchun sabablarni keltiring.
3. Ish daftarlarda "o'qitish uslubi" ning ta'rifini bering, o'qitish uslublari tasnifini ko'rsating (V. A. Slastenin, AV Xutorskiy va boshqalarning pedagogika bo'yicha darsliklaridan foydalaning).
4. Faol ta'lim usullari qanday? Ularning an'anaviylardan tubdan farqi nimada? Ular o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish jarayoniga qanday ta'sir qiladi? Nima uchun?
5. Faol o'qitish usullarining qanday tasniflarini bilasiz?
6. O'quv daftarida faol o'qitish usullaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsatadigan elektron jadval yarating va to'ldiring.
7. Darsni aks ettirish.
8. * 5-mavzu bo'yicha ishingiz natijalarini to'ldiring va o'rganilgan fan bo'yicha "Portfolio" singizga joylashtiring.

8.* Оформите результаты Вашей работы по теме 5 и вложите их в своё «Портфолио» по изучаемой дисциплине.

6-MAVZU. FAOL O`QITISH METODLARIDAN FOYDALANISHNING TAVSIFI VA METODIKASI

- Asosiy faol o'qitish usullarini ko'rib chiqing.

1. Mashq qilish - ko'nikmalarni egallash va yanada rivojlangan ko'nikmalarga ega bo'lish uchun harakatni takroriy bajarish.

Mantiqiy ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishga intellektual mashqlar yordam beradi, ularga quyidagilar kiradi:

- jurnalistika va ilmiy adabiyotdagi turli xil bayonotlarni tahlil qilish;

- statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va grafikalar, diagrammalar, jadvallar tuzish;

- nazariy qoidalarni tahlil qilish va ularni amalda qo'llash - o'rganilayotgan ob'ektning o'zgargan xususiyatlarini ko'p o'lchovli tahlil qilish.

Yuqorida ko'rsatilgan mashqlarning ikkita turini xilma-xilligi sifatida taqlid mashqlari deb atash mumkin - bu faol o'qitish usuli, uning o'ziga xos xususiyati o'quvchilarga emas, balki o'qituvchiga ma'lum bo'lgan muammoning to'g'ri yoki optimal yechimining mavjudligi. Bunday mashqlar ko'pincha taqlid o'yini maqomini oladi.

2. Pedagogik muammolarni tahlil qilish (yechish).

Pedagogik vazifa - bu tahlil qilish va maqbul yechimlarni talab qiladigan, mavjud vaziyatdan chiqish yo'lini topadigan lakonik shakllangan pedagogik vaziyat hisoblanadi .

Har xil turdagi pedagogik muammolarni tahlil qilish va yechish qobiliyati, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek kasbiy vakolatni shakllantirishning eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Ushbu usul o'quvchilarda hayotiy va ishlab chiqarish muammolarini hal qilishda tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi, o'zlarining ixtiyoridagi ma'lumotlardan to'g'ri foydalanishga hissa qo'shadi, qarorlar qabul qilishda mustaqillik va tashabbuskorlikni rivojlantiradi, o'qituvchida nazariy bilimlarga bo'lgan ehtiyoj haqida ishonch hosil qilishda yordam beradi.

Pedagogik vazifalar yoki vaziyatlarni bir necha turlarga bo'lish mumkin: illyustratsiyalar vaziyatlar, mashqli vaziyatlar, baholash vaziyatlari, muammoli vaziyatlar.

Ilyustratsion vaziyat o'qituvchi tomonidan mavzu bo'yicha murakkab protsedura yoki hodisani tushuntirish uchun ishlatiladi. Vaziyat turli xil misollar yordamida ko'rib chiqiladi, bu jarayonda talabalardan savol shakllantirish yoki o'qituvchining savoliga javob topish talab qilinadi.

- Amaliyotga oid vaziyat avval qabul qilingan qoidalarni qo'llashga qaratilgan. Bunday vaziyatni muhokama qilish paytida qo'yilgan muammolarga aniq va tortishuvsiz yechimlar qabul qilinadi. Ko'pincha, bu tarkib o'quvchilarning o'rganilayotgan muammo bilan bog'liq aniq ma'lumotlarni qayta ishlash yoki topishda ko'nikma va malakalarini o'rgatishdan iborat.

Baholash holati ma'lum bir ma'noda allaqachon topilgan vaziyatni tavsiflaydi va ilgari qabul qilingan qarorlarni tanqidiy tahlil qilishni taklif qiladi. Asosiysi sodir bo'lgan voqea haqida asosli xulosa berishdir.

Muammoli vaziyat - bu qarama-qarshilikni o'z ichiga olgan va aniq echimga ega bo'lmagan shaxs yoki guruh faoliyati yuzaga keladigan vaziyat va sharoitlarning o'zaro bog'liqligi. Aslida, bu shunday vaziyatki, inson o'zi uchun qiyin muammolarni hal qilmoqchi, ammo u etarli ma'lumotlarga ega emas va ularni o'zi qidirishi kerak.

3. Evristik suhbat (yunoncha heyrisko - topaman, kashf qilaman) - bu o'qituvchi o'quvchilarga tayyor bilimlar to'g'risida xabar bermaydigan, ammo to'g'ridan-to'g'ri javobni o'z ichiga olmaydigan savollarni mohirlik bilan bergan, o'quvchilarni mavjud bilimlar, fikrlar zaxiralari, kuzatuvlar zaxiralari, shaxsiy ma'lumotlar asosida majburlaydigan hayotiy tajriba yangi tushunchalar, xulosalar, qoidalarga kelish o'qitish usuli

"Evristik" atamasi bir nechta ma'nolarda qo'llaniladi: 1) yangi narsani kashf qilish jarayonida ishlatiladigan maxsus usullar; 2) samarali ijodiy fikrlashni o'rganadigan fan; 3) o'qitish usuli.

Demak, evristik suhbat evristik ta'lim deb ataladigan asosiy usullardan biridir. Evristik ta'limning asosiy yo'nalishi kasbiy faoliyatning ijodiy muammolarini hal qilish uchun madaniyatning uslubiy darajasini rivojlantirish va takomillashtirishdir. Evristik o'qitish metodikasining muhim xususiyati shundaki, ular muammoni mantiqiy yechish imkoni bo'lmaganda talabalarga taklif etiladi.

Evristik o'rganish natijasi - bu shaxsning rivojlangan intellektual va evristik qobiliyatlari: g'oyalarni yaratish qobiliyati cheklangan ma'lumot sharoitida intellektual va ijodiy muammolarni hal qilish uchun o'ziga xos usullarni ilgari surish qobiliyatida namoyon bo'ladi; fikrlashning assotsiativligi ongda ma'lum va noma'lum o'rtasidagi yangi aloqalarni aks ettirish va o'rnatish qobiliyatida namoyon bo'ladi; qarama-qarshiliklarni ko'rish qobiliyati hodisalarni bog'lash qobiliyatini, ijodiy vazifalarni belgilashni ko'rsatishga imkon beradi; bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatlarga o'tkazish qobiliyati ijodiy vazifaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda olingan bilimlarni o'zgartirish va qayta tiklashni o'z ichiga oladi; hukm mustaqilligi faqat o'z nuqtai nazarini ifoda etish qobiliyatiga asoslanadi, bu boshqalarning fikri va munosabatidan farq qiladi va h.k.

- Evristik suhbat uchun, evristik izlash qanday usulda amalga oshirilishi muhim ahamiyatga ega. "Katalog usuli" analoglarni izlashga va ob'ekt haqidagi bilimlarni bir sohadan boshqasiga o'tkazishga asoslangan. "Tasodifiy gulchambar usuli" tasodifiy kombinatsiyalarni shakllantirish orqali asl yechimni izlashga asoslangan. "Faqatgina" usuli "Agar nima o'zgaradi ..." degan savolga javob izlaydi. "Ko'p o'lchovli matritsa usuli" ma'lum va noma'lum elementlarni birlashtirib, muammoni hal qilishning yangi, kutilmagan usullarini topishni o'z ichiga oladi. "Inversiya usuli" odatdagi usulda yechim topishning iloji bo'lmaganda va qarama-qarshi muqobil yechimlarni izlashga asoslangan holda qo'llaniladi.

4. Ixtiroga oid masalalarni yechish nazariyasi (TRIZ).

Ushbu uslub muallifi Sovet muhandisi T.S. Altshuler yaratgan. T.S. Altshuler texnik tizimlarni rivojlantirish uchun bir qator qonunlarni yaratgan. U ixtirochi tomonidan ishlatilishi tavsiya etilgan qoidalarni ishlab chiqdi va ixtirochi masalalarni yechish algoritmini (ARIZ) taklif qildi.

Pedagogikada TRIZ usuli quyidagilarga qaratilgan:

- asosiy o'quv fanlariga qiziqishni rag'batlantirish;
  - ijodkorlikka didni rivojlantirish;
  - fikrlashni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish;
- yemoq;

- ma'lum bir talabaning ijodiy faoliyatiga tayyorgarlik darajasiga bog'liq bo'lgan "odam - vosita" tizimini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- har qanday murakkablikdagi ilmiy, tadqiqot, ixtiro muammolarini "sinov va xatolar" usuli bilan variantlarni sanab o'tmasdan aniqlash va hal qilish;

- ijodga bo'lgan ehtiyojni anglash;

- har doim ham o'quv jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lmagan har qanday vaziyatlarda ijodiy modellar va usullarni qo'llash imkoniyatini ta'minlash;

- hodisalarning ayrim qonuniyatlarini bilish asosida sezgi rivojlanishi.

Ixtiroga oid masalalarni echish nazariyasi o'quvchilarni predmet yo'nalishlaridan qat'i nazar, yagona va murakkab ziddiyatlarni echishga asoslangan holda o'qitishda tizimiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

Umuman qarama-qarshilik holatlari quyidagicha ko'rinadi: "IF / vaziyat o'zgarishi /, UNDA (+) / foydali natijalar /, AMMA (-) / zararli oqibatlar /. Har qanday qarama-qarshilikni turli yo'llar bilan hal qilish mumkin. Birinchi variant - qarama-qarshilikni bartaraf etish jarayonida paydo bo'ladigan "minuslar" bekor qilinganda, "ortiqcha" ga erishish. Ikkinchi variant - yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlaridan qo'rqib, "ortiqcha" ni qurbon qilish. Uchinchi variant - murosaga kelish, "minuslarni" kamaytirishga urinish, lekin qisman qisqartirish va "ortiqcha" lar hisobiga. To'rtinchi variant, aslida qarama-qarshilikning TRIZ echimidir - vaziyatni foydali oqibatlari saqlanib qolishi va zararli bo'lganlari umuman yo'q bo'lib ketishi uchun yo'lni topish. TRIZ nuqtai nazaridan qarama-qarshi talablarni birlashtirishga urinish ixtirochilik muammosining to'liq echimi hisoblanadi.

- ixtiro masalasini hal qilishda quyidagi aksiomani tushunish muhimdir: "Siz nima javob berganingiz muhim emas, balki bu javobga qanday kelganingiz muhim".

5. Aqliy hujum ("Aqliy hujum").

Ushbu usul 19-asrning 30-yillari oxirida AQShda A. Osborne tomonidan taklif qilingan. Bu munozaraning eng erkin shakli, ko'rib chiqilayotgan masala bo'yicha o'z fikrlarini erkin ifoda etish asosida guruhning barcha a'zolarini ishga tezda jalb qilishning yaxshi usuli. Aqliy hujum usuli bir vaqtning o'zida muammoli va kommunikativ usullar guruhiga kiradi. Aqliy hujum usuli yaxshi, chunki u ko'plab muammolarni demokratik va beg'araz tarzda muhokama qilishga yordam beradi.

Aqliy hujum hujumining muvaffaqiyati ikkita asosiy printsipga rioya qilishga bog'liq.

Ulardan birinchisi sinergetika nazariyasi sohasida (yunoncha synergeia - hamkorlik, hamjamiyat) yotadi. Birgalikda ishlashda, xuddi shu odamlarning individual faoliyatiga qaraganda yuqori sifatli g'oyalari tug'iladi: o'zi etarli asoslanmaganligi yoki amaliy bo'lmaganligi sababli rad etilishi mumkin bo'lgan g'oya, birgalikdagi sa'y-harakatlar bilan yakunlanadi, boshqalar tomonidan o'ylab topiladi va shu bilan takomillashib boradi, tobora konstruktiv bo'ladi va foydalanish uchun mos.

Ikkinchi tamoyil: agar guruh g'oyalarni ishlab chiqaradigan holatda bo'lsa, unda o'sha paytda hukmron bo'lgan ijodiy fikrlash jarayoniga ushbu g'oyalarni barvaqt sub'ektiv baholash to'sqinlik qila olmaydi.

"Aqliy hujum" uch bosqichni o'z ichiga oladi: tayyorgarlik, g'oyalarni yaratish bosqichi, g'oyalarni tahlil qilish va baholash bosqichi. Miya hujumi davomiyligi, qoida tariqasida, kamida 1,5-2 soatni tashkil qiladi.

1-bosqich. Tayyorgarlik bosqichi

1. Tashkiliy masalalarni hal etish: xonani, jihozlarni, taxtalarni tayyorlash, rollarni taqsimlash, yaxshilanishi kerak bo'lgan ob'ektning sxemasi yoki eskizini, tonlama (choy, kofe, mineral suv) va dam olish (yumshoq fon musiqasi).

2. Rahbar uchun maqsad va vazifalarni belgilash. Ishtirokchilarning vazifasi odatda quyidagi so'zlar bilan boshlanadi: «Nima uchun? Nima uchun? Qanday hal qilish kerak? Nima qilish mumkin? » ishtirokchilar savolga echim topishlari yoki javob berishlari shart.

3. Ishtirokchilarni tanishtirish va ularni qoidalar, miya hujumi tartibi va uning qoidalari bilan tanishtirish. Qoidalar yozilishi va taniqli joyga joylashtirilishi mumkin.

4. "generatorlar" va "tahlilchilar" guruhlariga taqsimlash.

- "Generatorlar" - bu nafaqat tug'ilish, balki o'z g'oyalarni rivojlantirish va boshqalarni tezda egallashga qodir, ijodga ijobiy munosabatda bo'lgan, yorqin tasavvurga ega odamlardir.

"Tahlilchilar" - ilgari surilgan g'oyalarni tahlil qiladigan va tanqidiy baholay oladigan mutaxassislar. "Tahlilchilar" ning vazifasi avlodlar bosqichida ularni konkretlashtirish uchun ilgari surilgan g'oyalarni ishlab chiqish, g'oyalarni umumlashtirish, tajribalarini o'tkazishdir.

Ishtirokchilar aytganlarning hammasini daftarga yoki vatman qog'oziga yozib oladigan "kotib" aniqlanadi.

5. Odatda butun guruh bilan olib boriladigan intellektual isinish. Uning maqsadi - ishtirokchilarga o'zlarini stereotiplardan va psixologik to'siqlardan xalos etishga yordam berish. Odatda isinish kutilmagan, asl savollarga javoblarni tezkor izlash shaklida mashq sifatida amalga oshiriladi.

2-bosqich. G'oyalarni yaratish bosqichi

Mashg'ulotchi tomonidan rag'batlantiriladigan yangi g'oyalarni yaratish jarayoni odatda 15-20 daqiqa davom etadi. Sessiya davomida guruh yuzdan ortiq g'oyalarni berishi mumkin, shulardan har biri qabul qilinadi: ikkalasi ham sog'lom,

qasddan qilingan va hayoliy, hatto bema'ni. Har bir g'oya muallifi o'z fikrining mohiyati to'g'risida qisqa (30 soniyagacha) izoh berishi mumkin, ammo dalilsiz.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, barcha fikrlar yozilgan yoki stenografiya qilingan. Ushbu bosqichda ishtirokchilarni iloji boricha faolroq qiladigan barcha qoidalar va printsiplarga rioya qilish juda muhimdir.

3 bosqich. Yakuniy bosqich (g'oyalarni tahlil qilish, 30 - 45 min) tanaffusdan so'ng amalga oshiriladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- g'oyalarning tahrirlangan ro'yxatini tuzish;
- muammoni hal qilish uchun ahamiyatli bo'lgan fikrlarni baholash, tanqid qilish, bahslashish va tartiblashtirish;
- eng kam tanqid qilingan eng maqbul g'oya va takliflarni tanlash va og'zaki shakllantirish;
- "generatorlar", "tahlilchilar" va munozaraning boshqa ishtirokchilari faoliyatini tahlil qilish va baholash.

Odatda, "aqliy hujum" kichik guruhda (6 - 10 kishi) amalga oshiriladi, ko'plab ishtirokchilar bilan 6 - 8 kishidan iborat mikro guruhlariga bo'linadi. Bu holda, so'nggi bosqichda mikro guruhlar o'zlarining echimlarini taqdim etadilar, ular tanlangan mutaxassislar guruhi yoki barcha ishtirokchilar tomonidan tahlil qilinishi va baholanishi mumkin.

Aqliy hujum qoidalari quyidagicha umumlashtirilishi mumkin:

- g'oyalarni yaratish bosqichida tanqidni taqiqlash;
- g'oyalar asossiz taqdim etilishi mumkin;
- ataylab haqiqiy bo'lmagan, hayoliy, hazilkash g'oyalarni ilgari surishga yo'l qo'yiladi;
- barcha fikrlar qayd etilgan;
- ishtirokchi o'z bilimlari va malakalarini namoyish etishga emas, balki ko'tarilgan muammoni hal qilishga intilishi kerak;

- munozaralar paytida boshliqlar yoki bo'ysunuvchilar yo'q - rahbar va ishtirokchilar bor.

Shunday qilib, ishtirokchilarning ish algoritmi aqliy hujumning quyidagi to'rt bosqichi bilan aniqlanadi:

1. Muammoni ko'rib chiqish uchun taqdim etish.
2. Ushbu muammoni hal qilish uchun iloji boricha ko'proq g'oyalarni ilgari surish.
3. Keyingi rivojlanish uchun bir nechta g'oyalarni tanlash.
4. Tanlangan g'oyalar asosida amalda samarali bo'lgan ma'lum bir echimning muqobil variantlarini ishlab chiqish.

Odatda, aqliy hujum juda samarali va yaxshi natijalarni beradi: 40 dan 60 gacha fikrlar bildirilishi mumkin, ammo bu usulning ba'zi kamchiliklari mavjud:

- ko'pincha g'oyalar eng umumiy shaklda ilgari suriladi, ularning puxta rivojlanishiga kafolat yo'q;

- tafakkur inertsiyasini engib chiqish har doim ham imkoni bo'lavermaydi, chunki ishtirokchi ijodiy muammoni hal qilishda ba'zi bir ehtimoliy vositalar, texnikalar, yondashuvlarni yaratadi;

- bu usul nafaqat taqdimotchidan mahorat talab qiladi, balki talabalar orasida improvizatsiya qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

6. Sinektika metodi (ingliz sinektikasi - bir-biriga o'xshamaydigan elementlarning birlashishi). Ushbu usul bir xil aqliy hujum bo'lib, metaforik fikrlashga asoslangan guruh muammolarini echish modelidir.

U amerikalik olim J.Gordon tomonidan ishlab chiqilgan va professionallar tomonidan o'tkazilgan miya hujumiga asoslangan. Ushbu uslubning o'ziga xos xususiyati shundaki, ishtirokchilar tarkibiga turli kasb vakillari kiradi. Gordon uchun bular me'mor, muhandis, biolog, psixolog, dizayner edi. Aqliy hujumdan farqli o'laroq, bu erda ishtirokchilar tarkibi ancha barqaror va uzoq muddatli ish uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning soni ham 15-20 kishiga etadi.

Sinektik metodni tashkil qilish bo'yicha o'qituvchi uchun bir qator tavsiyalar mavjud:

1. Talabalar uchun ijodiy chaqiriqdek tuyuladigan muammoni muddatidan oldin bayon qilishdan saqlaning.

2. Muhokama muammoning (muammoning) o'zi bilan emas, balki muammoning bayonini vaziyatga kiritadigan, uning ma'nosini qayta-qayta aniqlaydigan ba'zi umumiy xususiyatlarni tahlil qilish bilan boshlanishi kerak.

3. Agar muammo hal etilmasa, unda uni keltirib chiqaradigan vaziyatni tahliliga qaytish maqsadga muvofiqdir.

4. G'oyalarni yaratish ishtirokchilarga bir nechta savollar bilan rag'batlantiriladi: "Buni qanday tasavvur qilyapsiz?", "Bu erda qanday yangiliklar bor?", "Agar biz buning aksini qilsak?", "Xo'sh, nima?".

Sinektikaning asosini o'xshashlik usuli tashkil etadi: to'g'ridan-to'g'ri, shaxsiy, hayoliy, ramziy.

Shunday qilib, shaxsiy o'xshashlik usuli (empatiya usuli) o'rnini bosish printsipiga asoslanadi, agar o'zini ob'ekt va ijodiy faoliyat sub'ekti bilan identifikatsiya qilish mavjud bo'lsa, o'rganilayotgan ob'ekt funksiyalarini bir necha bosqichlarda davom etadigan tasvirga "odatlanib qolish" asosida tushunish:

- ijodiy muammoni hal qilishni boshlaganda, siz o'zingizni o'rganilayotgan ob'ekt, jarayon o'rnida aqliy tasavvur qilishingiz kerak, ya'ni. rasmni kiriting;

- keyin ob'ektni, jarayonni his qilish, eshitish, ko'rish, fikrlash qobiliyatini aqliy ravishda tayinlash kerak, ya'ni. unga insoniy fazilatlarini ato etish;

- shundan so'ng, mulohaza ob'ekt, jarayon nuqtai nazaridan samarali g'oya paydo bo'lguncha davom etadi.

Talabalarning ishi quyidagi qoidalar asosida amalga oshiriladi:

1. Muammoni tahlil qilishda siz o'zingizning shaxsiy, kasbiy tajribangizdan, shuningdek mavjud bilimlardan maksimal darajada foydalanishingiz kerak.

2. Xulosa qilishga shoshilmaslik kerak, hattoki muvaffaqiyatli echim topilgandek tuyulsa ham, uni rivojlantirishga harakat qilish, uni baholash kerak.

3. Turli xil usullarni qo'llash orqali boshqa echimlarni izlash kerak: o'xshashlik, metafora, o'yin elementlari va boshqalar.

4. Ob'ektni eng kutilmagan nuqtai nazardan tahlil qilish kerak: tashqi, ichki, ilmiy, kundalik.

5. Yechimni tanlashda baland ovoz bilan fikr yuritish maqsadga muvofiqdir.

Barcha aniq afzalliklarga qaramay, ushbu usul ba'zi cheklavlarga ega. Bu eng o'ziga xos g'oyalarni topishga imkon beradi, lekin o'ta maxsus ijodiy muammolarni hal qilishga imkon bermaydi. Ta'lim jarayoni sharoitida uni qo'llash bevosita o'qituvchining mahoratiga va fanning turli sohalarida bilimlarini namoyish etishga tayyor bo'lgan o'quvchilarning nazariy tayyorgarlik darajasiga bog'liq.

7. Rol o'ynash. Ushbu usul bunday alohida, ancha murakkab pedagogik va boshqaruv muammolarini hal qilishda eng samarali hisoblanadi, ularning optimal echimiga rasmiylashtirilgan usullar bilan erishib bo'lmaydi.

Rolli o'yin jarayonida muayyan ijtimoiy funktsiyalarni tashuvchisi sifatida odamlarning hayotiy jarayoni uchun xos bo'lgan muammoli vaziyatlar taqlid qilinadi va echiladi. Bu ishbilarmonlik o'yinidan ko'ra sodda, uni o'rganish va amalga oshirish uchun kam vaqt va mablag 'talab qiladigan, faol o'rganishning simulyatsion o'yin usuli. Rolli o'yinning asosiy mazmuni kasbiy faoliyat jarayonida odamlar o'rtasidagi munosabatlardir.

Rollarni o'ynash (asosan dramatisatsiya o'yini) bir nechta ta'lim muammolarini hal qilishga imkon beradi. Masalan, bu o'quvchilarning umumiy ta'lim nuqtai nazaridan mavzuni o'rganish sohasidagi motivatsiyasi va qiziqishini rag'batlantirishning samarali usuli; tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini, shaxslararo o'zaro ta'sirni, o'ziga xos professional ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi; o'quvchilarga o'zlarining ta'lim darajasini anglashga imkon beradi, ularning ijtimoiy qarashlarini o'zgartiradi.

Rolli o'yin o'yinni o'rganishning bir qator talablariga rioya qilgan holda davom etadi: didaktik maqsad o'yin vazifasi shaklida o'rnatiladi; ta'lim faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi; didaktik vazifani o'yinga aylantiradigan raqobatdosh element joriy etiladi; didaktik vazifani muvaffaqiyatli bajarish o'yin natijasi bilan bevosita bog'liqdir.

O'yinning faoliyati sifatida tuzilishi maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, maqsadlarni amalga oshirish va natijalarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. O'yin faoliyatining motivatsiyasi uning ixtiyoriyligi, tanlov imkoniyatlari va raqobat elementlari, o'zini tasdiqlash, o'zini anglash zarurligini qondirish bilan ta'minlanadi.

Jarayon sifatida o'yinning tuzilishiga o'yinchilar olgan rollar kiradi; ushbu rollarni amalga oshirish vositasi sifatida harakatlarni o'ynash; ob'ektlardan o'yin foydalanish, ya'ni. haqiqiy narsalarni o'yin bilan almashtirish, odatiy; futbolchilar o'rtasidagi haqiqiy munosabatlar; syujet (tarkib) - o'yinda an'anaviy ravishda takrorlanadigan haqiqat sohasi.

Rolli o'yin, o'yinni modellashtirishning boshqa usullari singari, tayyorgarlik, tashkiliy bosqichlar, o'yinning o'zi, qaror qabul qilish va xulosa qilish shaklida an'anaviy tuzilishga ega. Keling, ushbu usulning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradigan ba'zi tavsiyalarga to'xtalib o'tamiz.

Ishtirokchilar uchun rol o'ynash texnikasi bo'yicha tavsiyalar:

- asosiysi rolni hech qanday retseptlarsiz, erkin "ijro etish";
- o'yin darsidagi ishtirokchilarning o'zaro munosabati munozara orqali amalga oshiriladi, uning davomida har bir ishtirokchining holati va takliflari pozitsiyadan tahlil qilinadi va unga taqdim etilgan pozitsiyani hisobga oladi.

Ushbu usulning o'ynoqi shakli insonning ong osti qismida o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etish ehtiyojini anglaydi. Rolli o'yinning bu xususiyati o'qituvchidan ishtirokchilarga nihoyatda diqqatli va sezgir bo'lishni talab qiladi.

Rolli o'yinning majburiy komponenti o'yindan keyingi bahsdir.

Rolli o'yinning muvaffaqiyati ko'p jihatdan quyidagilarga bog'liq:

- o'yinchilarning tashabbusi, tasavvur va hayotiy tajribasi;
- ishtirokchilarning vaziyat ma'nosini anglashi - bu holda rolni ijro etish mumkin bo'lmaydi;
- bir yoki ikkita standart muammoli vaziyatlar bilan ifodalangan uchastkaning ravshanligi;
- o'yin ishtirokchilari tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan o'yin ssenariysiga muvofiqligi.

8. Ishbilarmonlik o'yini.

Ishbilarmonlik o'yinining boshqa faol o'qitish usullaridan farqi shundaki, u ishtirokchilarga o'rganilgan ishlab chiqarish sharoitida bir muncha vaqt "yashash" (kvazi-professional faoliyat; kvazi - "go'yo"), yangi sharoitlarda professional faoliyat tajribasini to'plash.

Ishbilarmonlik o'yinining bir qancha afzalliklari bor:

Birinchi, simulyatsiya qilingan professional munosabatlar talabani muqarrar ravishda simulyatsiya qilingan professional muhitga jalb qilinishini ta'minlaydi. Kasbiy munosabatlarning sub'ekti sifatida u o'z vazifalarini to'g'ri bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va ko'nikmalarni egallaydi, bu esa intensiv kasbiy rivojlanishga yordam beradi.

Ikkinchi, ishtirokchilar faoliyatining emotsional va ijodiy izlanish xarakteri ishlab chiqarish holatlarini tahlil qilish, ular uchun sub'ektiv ravishda yangi vazifalarni shakllantirish, hal qilish va isbotlash (asoslash) qobiliyatida ifodalangan ijodiy (nazariy va amaliy) professional fikrlashni rivojlantirishning didaktik vositasi bo'lib xizmat qiladi; sherik bilan samarali ta'sir o'tkazish qobiliyatini rivojlantiradi.

Uchinchi, ishbilarmonlik o'yini talabani shaxsiy imkoniyatlarini ochib beradi:

har bir ishtirokchi alohida va boshqa ishtirokchilar bilan birgalikdagi tadbirlarda o'z imkoniyatlarini baholashi mumkin.

Ishbilarmonlik o'yinlari bosqichlari

O'qitish

1. Mavzuni tanlash va dastlabki vaziyatni tashxislash.
2. Ishbilarmonlik o'yinini qurishda o'ziga xos va majburiy komponent bo'lgan ssenariy va o'yin kontekstini ishlab chiqish.

Ishbilarmon o'yinning maqsadi va vazifalari o'quv maqsadlari, o'rganilgan nazariy muammolarning mazmuni va ishtirokchilar o'quv jarayonida egallashi kerak bo'lgan ko'nikmalar asosida shakllantiriladi.

Pedagogik universitetda ishbilarmonlik o'yinini loyihalashda o'qituvchi uchun faoliyat tuzilishi jihatidan eng xarakterli bo'lgan holatlar tanlanadi.

O'yin konteksti quyidagilar bilan ta'minlanadi: yangi qoidalar, o'yinchilar va mutaxassislarning o'yin huquqlari va majburiyatlarini joriy etish; belgilarni kiritish; er-xotin rollarni bajarish; qarama-qarshi rollarni kiritish; xulq-atvori qarama-qarshiliklarini qurish; jarimalar, rag'batlantirishlar, mukofotlar tizimini rivojlantirish; o'yin hujjatlarida tasvirlangan natijalarning vizual taqdimoti.

3. Guruh imkoniyatlarining diagnostikasi, rol funksiyalarini kelajakdagi ijrochilarining o'yin sifatleri, o'yin jarayoniga ta'sir qiluvchi ob'ektiv holatlar.

O'yin bilan tanishish

1. Ishtirokchilar va mutaxassislarni asosiy ma'lumotlar bilan tanishtirish.
2. Mini guruhlarni (4-5 kishidan) tashkil etish, hakamlar sudini tuzish (mutaxassislar, 4-5 kishi), ishtirokchilarni o'yin shartlari to'g'risida xabardor qilish, o'yin qoidalari bilan tanishtirish, o'yin hujjatlarini tarqatish.
3. O'yin va tarbiyaviy vazifalarni birgalikda belgilash; ish rejimini muhokama qilish. Qo'shimcha ma'lumot to'plash, maxsus adabiyotlarni o'rganish. Agar kerak bo'lsa, ishtirokchilar maslahat uchun maslahatchi va mutaxassislarga murojaat qilishadi.

4. Rollarning taqsimlanishi. Qabul qilingan rolni rad etish, o'yinni tark etish, o'yin haqida passiv bo'lish, ishtirokchilarning faolligini bostirish, o'zini tutish qoidalarini va axloq qoidalarini buzish taqiqlanadi.

O'yin o'ynash

O'yin boshlangan paytdan boshlab siz aralasha olmaysiz va uning yo'nalishini o'zgartira olmaysiz. Faqatgina etakchi ishtirokchilarning harakatlarini, agar ular o'yinning asosiy maqsadidan uzoqlashsalar, tuzatishi mumkin.

Ishbilarmonlik o'yinining mumkin bo'lgan yo'nalishi:

- 1) dastlabki ma'lumotlarni tahlil qilish;
- 2) rol funktsiyalari va vazifalarini bajarishga tayyorgarlik;
- 3) ishtirokchilar rol vazifalarini bajaradilar, tayyorlangan topshiriqlarga taqlid qiladilar.

Ishbilarmonlik o'yinini o'tkazishda ko'pincha mikro guruhlar o'rtasida raqobat ishlatiladi, chunki raqobat bilim faolligini oshirishda kuchli rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi.

Tahlil bosqichi

1. O'yin natijalarini ishtirokchilar tomonidan tahlil qilish.
2. Mutaxassislarning nutqlari, fikr almashish, ishtirokchilarni o'z qarorlari va xulosalarini himoya qilish.
3. O'qituvchi tomonidan o'yin natijalarini xulosa qilish, u erishilgan natijalarni, xatolarni qayd qiladi, darslarning yakuniy natijasini shakllantiradi.

Uning natijalarini birgalikda muhokama qilish, ishbilarmonlik o'yinida to'plangan tajribani tahlil qilish alohida ahamiyatga ega. Bu muhim:

- o'yinda yuzaga kelgan muammolar va hodisalarni aniqlash;
- o'yinning real hayotga muvofiqligini aniqlang va ko'rsating;
- ishtirokchilarning har xil xatti-harakatlari sabablarini aniqlash;
- bunday xatti-harakatlarning hayotda mavjudligini aniqlash;

- eng yaxshi natijaga erishish uchun o'yinda nimani o'zgartirish kerakligini taklif qilish;

- haqiqiy hayotda nimani o'zgartirish kerakligini taklif qilish.

Ishbilarmonlik o'yinining mohiyati uning murakkabligi darajasiga (ishtirokchilar soni, vaqtdagi davomiyligi, vazifaning o'zi murakkabligi), muammoli xarakterga (ziddiyatli vaziyat, tomonlarning qarama-qarshiligi), shuningdek ishtirokchilarning improvizatsiya darajasiga (oldindan belgilangan harakatlardan erkin improvizatsiyaga) bog'liqdir.

Ishbilarmonlik o'yinidagi qo'shma faoliyat ko'pincha o'yin davomida belgilangan yoki qabul qilingan qoidalar va me'yorlarga muvofiq amalga oshiriladigan rolga asoslangan o'zaro ta'sir xususiyatiga ega.

Pedagogikada har qanday o'yinlar (biznes, rol o'ynash va boshqalar) o'yinchilar uchun ma'lum qoidalar (shartlar) bilan bog'liq. Ishbilarmonlik o'yinidagi rollarning o'zaro ta'siri uni rol o'ynash o'yiniga o'xshash qiladi.

O'yin vaziyatlarining haqiqati, birgalikdagi faoliyat mexanizmi va aloqa va munosabatlar tizimlari ishbilarmon o'yinlar usulini amaliy faoliyat shartlariga yaqinlashtiradi.

Uslub sifatida ishbilarmon o'yin faol ta'limning boshqa shakllarini ham o'z ichiga oladi. Masalan, uni tayyorlash va natijalarini muhokama qilish jarayonida munozara usullari, aniq vaziyatlarni tahlil qilish va boshqalar qo'llaniladi.

Shunday qilib, o'qitishning barcha faol usullari u yoki bu darajada talabalarning bilim olish va kasbiy mahoratni egallash jarayonida motivatsion va ijodiy faolligini va yo'nalishini rag'batlantiradi, bu ularning o'qituvchining kasbiy malakasini samarali shakllantirishga hissa qo'shishini anglatadi. Ijodiy yutuqlarga intilish talabanning o'quv-ijodiy vazifasini eng yaxshi tarzda bajarishga intilishida namoyon bo'ladi. Ijodiy faoliyatning shaxsiy ahamiyati qadriyatlar yo'nalishlari va afzalliklari tizimi orqali amalga oshiriladi.

MUSTAQIL ISHLAR UCHUN SAVOLLAR VA VAZIFALAR

1. Ish daftarlaridagi jadvalni to'ldiring:

Разновидность активного обучения метода	Сущность	Достоинства	Недостатки
1.			
2.			
3...			

2. Aforizmlar, taniqli odamlarning o'qituvchining shaxsiyati, o'qituvchilik kasbi va boshqalar to'g'risida bayonotlarini tayyorlang. (kamida 5). Sinfdoshlaringizni ularga izoh berishga taklif qiling.

3. Pedagogikada qanday turdagi pedagogik vazifalar (vaziyatlar) ajratiladi? Har bir navning asosiy vazifalari nimadan iborat?

4. Har xil pedagogik vaziyatlarni (7-10) tanlang (haqiqiy, xayoliy, siz kuzatgan) va ular uchun savollarni darsda keyingi tahlil qilish uchun.

5. Nazorat ro'yxati yordamida turli xil pedagogik vazifalarni tahlil qiling (3- ilovaga qarang).

6. Ixtirochi masalalarni echish nazariyasiga (TRIZ) muvofiq aniqlanadigan tushunchani tayyorlang. 4-ilovadan foydalaning.

7. 5-ilovadan foydalanib, evristik suhbat o'yinini taqlid qiling.

8. Sinektik metodning ahamiyati nimada? Uni pedagogika darslarida qanday ishlatish mumkin?

9. "Aqliy hujum" ni o'tkazish usulini o'rganing va ushbu usuldan tavsiya etilgan mavzu bo'yicha foydalaning (6-ilova).

10. Biznes va rol o'ynash o'rtasidagi farq nimada? Ishbilarmonlik o'yini rol o'ynashi mumkinmi?

11. Rolli va ishbilarmon o'yinlarni o'tkazish qoidalari bilan tanishib chiqing.

7, 8, 9-ilovalarda keltirilgan rol o'ynash biznesini, rol o'ynash va ishbilarmonlik o'yinlarini modellashtiring. 12. Sessiyaning aksi.

13 *. 6-mavzu bo'yicha ishingiz natijalarini tuzing va o'rganilayotgan fan bo'yicha "Portfolio" singizga joylashtiring.

TARMOQ HAQIDA REFERATLAR MAVZULARI

(tarkib va dizaynga qo'yiladigan talablar - 11-ilova)

1. Shaxsning rivojlanishiga o'qituvchi ta'sirining imkoniyatlari.
2. Zamonaviy o'qituvchi tarbiyachi sifatida.
3. Zamonaviy o'qituvchi nimani bilishi va nimaga qodir bo'lishi kerak?
4. Ustoz o'qituvchining portreti (o'quvchining o'zi tanlagan pedagogik nashrlar sahifalari orqali).
5. Maktab va universitetda ta'lim: umumiy va o'ziga xos.
6. Talabanning kognitiv faoliyati: nimani bilishingiz va nimaga qodir bo'lishingiz kerak.
7. Bo'lajak o'qituvchining o'zini o'zi tarbiyalashi.
8. Badiiy adabiyotda o'qituvchining obrazi (o'quvchining xohishiga ko'ra).
9. K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoy (har qanday boshqa muallif) o'qituvchi haqida.
10. Zamonaviy o'qituvchining kasbiy qadriyatlari.
11. Pedagogik portretlar: Lev Tolstoy o'qituvchi sifatida (Y. Korchak; R. Shtayner; M. Montessori; V.N.Soroka-Rosinskiy; V.A.Suxomlinskiy; V.F.Shatalov; I.P. Ivanov va boshqalar) - talabanning xohishiga ko'ra.
12. O'qituvchi faoliyatida o'yin, o'qish, ishlash, muloqot.
13. Ideal o'qituvchi: zamonaviy jamiyat nuqtai nazaridan u qanday?
14. O'qituvchining pedagogik ijodkorligi va mahorati.
15. Zamonaviy rus maktabi va uni isloh qilish yo'nalishlari.
16. Tarbiyachi: kasb va shaxs.

17. Mamlakatdagi o'qituvchilarning ilg'or va innovatsion pedagogik tajribasi (talabanning xohishiga ko'ra).
18. Qadimgi faylasuflar va o'qituvchilar ta'lim va tarbiya haqida.
19. O'rta asr faylasuflari va o'qituvchilari ta'lim va tarbiya haqida.
20. Farovon bolalarning maktabdagi qiyinchiliklari.
21. Muqobil maktablar: o'tmish, hozirgi, kelajak.
22. Talabalarni pedagogik universitetda malaka oshirishga moslashish xususiyatlari.
23. Bolalarni tarbiyalashda o'qituvchi namunasining kuchi.
24. "O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi" toifasi va uni mahalliy va xorijiy fanlarda talqin qilish.
25. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi va kasbiy mahoratining nisbati.
26. PISA kompetensiyasi testining mazmuni tahlili (Program for International Student Assessment).
27. O'qituvchining meta-kompetensiyasi sifatida aks ettirish.
28. Zamonaviy pedagogikada "o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi" va "pedagogik ijodkorlik" toifalarining o'zaro bog'liqligi.
29. O'qituvchining faoliyati ongli, maqsadga muvofiq va g'ayratli faoliyat sifatida.
30. O'qituvchining shaxsiyati psixologik-pedagogik kategoriya sifatida.
31. Qobiliyatlar va ularning professional o'qituvchini rivojlantirishdagi ahamiyati.
32. Bo'lajak o'qituvchining ijodiy fikrlashini rivojlantirish.
33. Ta'limning faol usullarining xususiyatlari.
34. O'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi.
35. O'qituvchining ziddiyatli kompetensiyasi.
36. O'qituvchining ijtimoiy kompetensiyasi.
37. Chet tili o'qituvchisining kompetensiyasi.

38. O'qituvchining axloqiy kompetentsiyasi.
39. Texnologiya va chizmachilik o'qituvchisining pedagogik kompetensiyasi.
40. O'qituvchining psixologik kompetensiyasi.
41. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining reflektiv komponenti.
42. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish muammosi bo'yicha xorijiy tadqiqotchilarning qarashlari.
43. Universitet o'quv jarayonida talabalar o'rtasida o'qituvchining kasbiy malakasini shakllantirish va rivojlantirish shartlari.
44. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish jarayonini pedagogik rag'batlantirish.
45. O'qituvchining ritorik kompetensiyasi.
46. Qobiliyat va vakolat.
47. Uzluksiz pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchilar kasbiy mahoratini shakllantirish.
48. O'qituvchining etnomadaniy kompetentsiyasini shakllantirish.
49. Ta'lim jarayonidagi loyihalar usuli.
50. Pedagogikada o'qitishning faol usullari.
51. O'qituvchining psixoterapevtik kompetentsiyasi.

« KASBIY KOMPETENTLIK » PREDMETI BO`YICHA ORALIQ SAVOLLARI

1. O'qituvchining kasbiy malakasining mohiyati uning kasbiy mahoratining asosi sifatida.
2. Zamonaviy mahalliy olimlarni talqin qilishda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi.
3. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi muammosiga asosiy yondashuvlar va ularning mohiyati.
4. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining etakchi pedagogik toifalar bilan aloqasi.
5. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining turlari.
6. Asosiy kompetensiya kategoriyalarining xususiyatlari.
7. Universitetda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shartlari.
8. Ta'limni insonparvarlashtirish sharoitida zamonaviy o'qituvchi kasbiy mahoratining asosi sifatida pedagogik o'zaro hamkorlik texnologiyalari.
9. O'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi kasbiy va pedagogik muloqot samaradorligining asosi sifatida.
10. O'qituvchining ziddiyatli kompetensiyasi.
11. O'qituvchining ijtimoiy kompetensiyasi.
12. Kasbiy pedagogik ta'limning faol usullari va ularning xususiyatlari (pedagogik muammolarni hal qilish, evristik suhbat, ishbilarmonlik, rol o'ynash o'yini va boshqalar).

13. O'qituvchilar tarkibini o'qitishni o'qitishni tashkil etishning noan'anaviy shakllarining xususiyatlari.
14. An'anaviy ta'lim texnologiyasi.
15. An'anaviy bo'lmagan mashg'ulotlarning ayrim turlaridan foydalanish usuli: o'quv darsi, munozara darsi, musobaqa darsi va hk.
16. Pedagogik tadqiqotning mohiyati.
17. Tadqiqotni izlash manbalari va shartlari.
18. Pedagogik tadqiqotning tuzilishi va mantiqi.
19. Pedagogik tadqiqotning asosiy usullari, ularning xususiyatlari. 20. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar natijalarini ro'yxatdan o'tkazishga qo'yiladigan asosiy talablar.
21. Zamonaviy o'quv darsiga qo'yiladigan tashkiliy va uslubiy talablar.
22. O'qitish tamoyillari pedagogik faoliyatning uslubiy ko'rsatmasi sifatida.
23. O'qituvchini o'quv mashg'ulotlariga tayyorlash algoritmi.
24. Dars o'qituvchisi tomonidan tahlil qilish va aks ettirish.
25. O'qituvchining ijodiy salohiyati psixologik-pedagogik kategoriya sifatida. 26. Kasbiy rivojlanishning turli bosqichlarida o'qituvchining ijodiy salohiyatini shakllantirish.
27. "Ijodkor shaxs" tushunchasi. Ijodiy fikrlash mezonlari va ko'rsatkichlari.
28. Ijodiy faoliyatni rag'batlantirish usullarining xususiyatlari.
29. Ta'lim adabiyotining vazifalari.
30. Ta'limiy o'qishning turlari.
31. Ta'lim ma'lumotlarini grafik modellashtirish texnikasi.
32. Pedagogik universitet talabasining mustaqil ravishda ishlashining xususiyatlari va uning kasbiy rivojlanishi uchun ahamiyati.
33. Mustaqil ish turlari va shakllari.